

Maciej Trzeciecki*, Jakub Affelski**

Osadnictwo wczesnośredniowieczne i z okresu nowożytnego na stanowisku nr 4 w Zambrzycach Starych, gm. Rutki, woj. podlaskie

Abstract

Trzeciecki A., Affelski J. 2017. Early medieval and post-medieval settlement at site no. 4 in Zambrzyce Stare, Rutki Commune, Podlaskie Voivodeship. *Raport 12, 169-197*

The article presents the analysis of two settlement phases discovered at a site in Zambrzyce Stare in relation to the construction of the S-8 road. The authors present settlement relics from the early Middle Ages (12th century) and the post-medieval period (15th-17th centuries).

Keywords: Early Middle Ages, post-medieval period, settlement, ceramics

1. UWAGI WSTĘPNE

Stanowisko nr 4 w Zambrzycach Starych (AZP 38–80/20) położone jest na południowy wschód od zwartej zabudowy wsi (Ryc. 1). Znajduje się na skraju typowej dla krajobrazu Wysoczyzny Wysokomazowieckiej równiny morenowej. Zajmuje kulminację i stoki cypla, od południowego zachodu i od północy otoczonego przez niewielkie, bezimienne ciekły wpadające do rzeczki Zambrzyca, jednego z dopływów Narwi, płynącej szeroko i podmokłą doliną łączącą się na północy z bagnami tzw. Wielkiej Bieli. Podłoże geologiczne obszaru objętego badaniami tworzą postglacjalne zglinione piaski i żwiry. W partiach niższych występują gleby hydrogeniczne – mursze i torfy (Kołodziejka-Gawrysiak 2009).

Odkrycia dokonano w 2010 r. podczas badań powierzchniowych realizowanych przez zespół pod kierunkiem Pawła Zawilskiego w związku z planowaną rozbudową drogi S8. W 2014 r. Mieczysław Bienia przeprowadził tu wykopaliska sondażowe (Bienia 2014). W ich trakcie zadokumentowano ślady osadnictwa pradziejowego, wczesnośredniowiecznego i z okresu nowożytnego. Ze względu na wartość poznawczą stanowiska podjęto decyzję o pełnym rozpoznaniu zagrożonego obszaru. W 2015 r. przeprowadzono szerokopłaszczyznowe

badania ratownicze, którymi kierował Jakub Affelski. Objęły one obszar o łącznej powierzchni 171,3 ara, na którym zarejestrowano 409 obiektów osadniczych. Obok śladów osadnictwa kultury niemieńskiej i łrzyckich pól popielnicowych (Affelski, Machnio 2016) odkryto 227 obiektów zawierających znaleziska umożliwiające określenie ich datowania na wczesne średniowiecze lub wczesny okres nowożytny. Z tym ostatnim wiązać też można dwie reliktywo zachowane warstwy użytkowe terenu stanowiska.

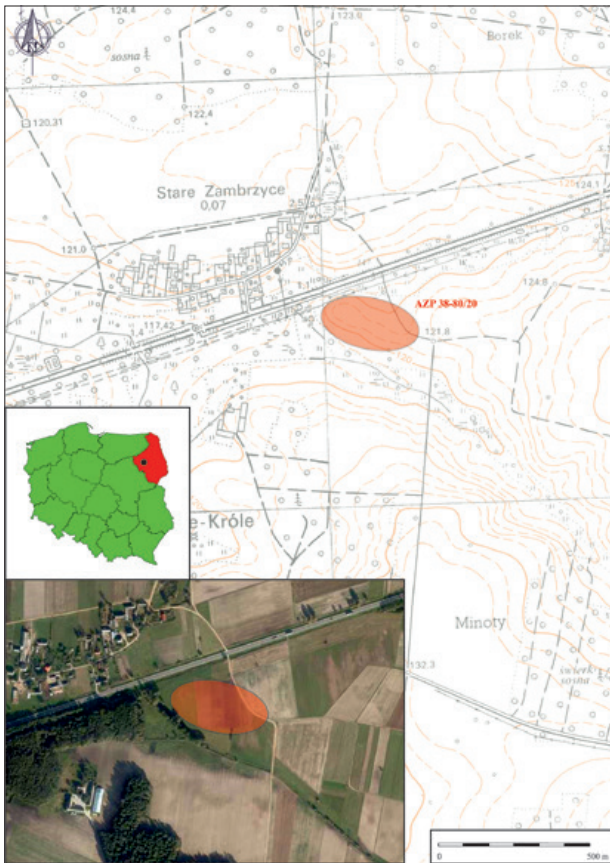
2. WCZESNE ŚREDNIOWIECZE

Z okresem tym można w sposób pewny wiązać 33 obiekty osadnicze, których chronologię ustalono na podstawie analizy materiału ceramicznego. Można je podzielić na dwie podstawowe grupy – relikty budynków mieszkalnych lub mieszkalno-gospodarczych oraz jamy pełniące bliżej nieokreślone z reguły funkcje gospodarcze (Ryc. 2).

Szesnaście obiektów uznano za pozostałości budynków (Ryc. 3). Osiem spośród nich (nr: 36, 122, 164, 176, 177, 203, 249, 309) miało plan czworoboczny lub zbliżony do owalu i wymiary około 3–6 × 2–4 m. W przekroju miały z reguły kształt nieckowaty, maksymalna

* Instytut Archeologii i Etnologii PAN, al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa, e-mail: misieko42003@gmail.com

** Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska SZPILA Jakub Affelski, Pultusk, e-mail: pa-k@wp.pl

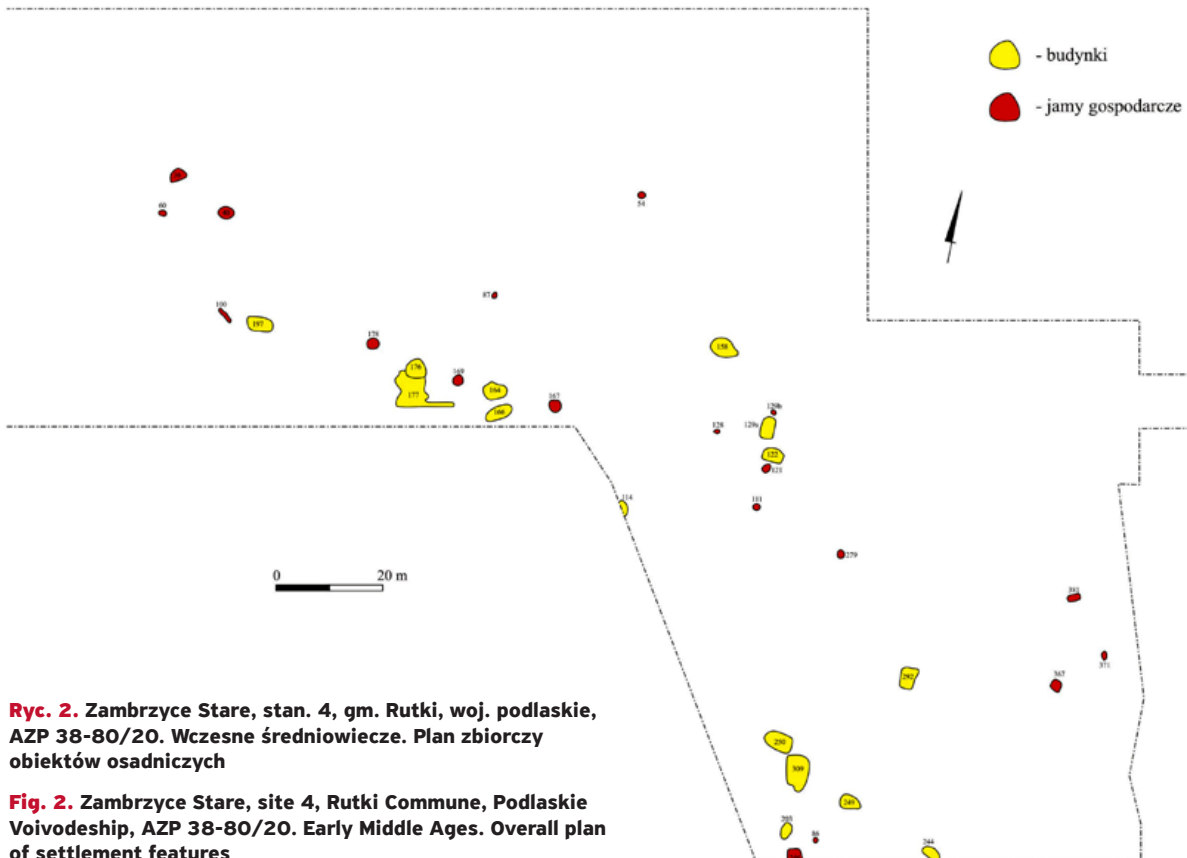

Ryc. 1. Zambrzyce Stare, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Lokalizacja stanowiska, skala 1:25000

Fig. 1. Zambrzyce Stare, site 4, Rutki Commune, Podlaskie Voivodeship, AZP 38-80/20. Site location, scale 1:25000

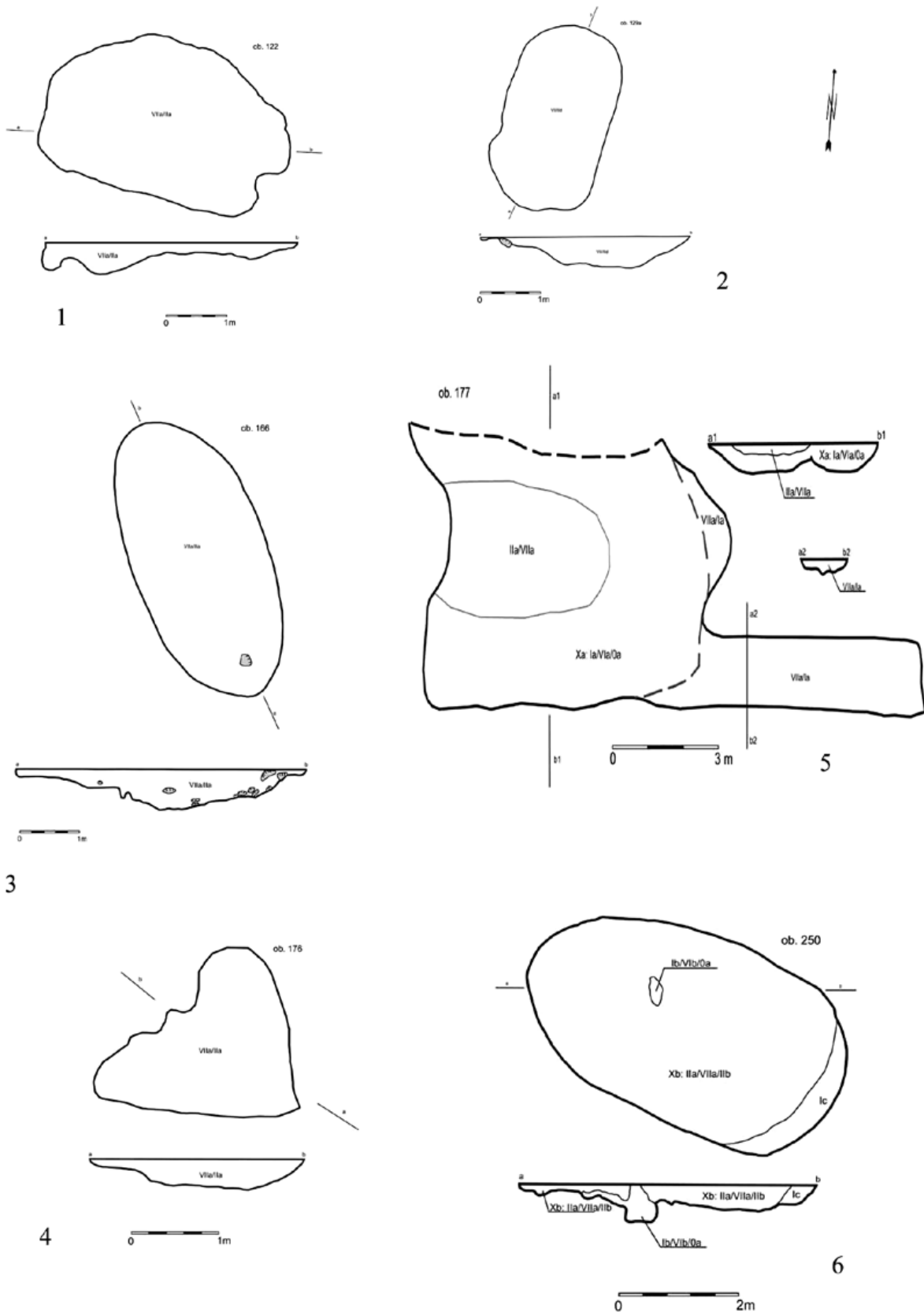
głębokość nie przekraczała 50 cm. Są to najprawdopodobniej pozostałości poziomów użytkowych prostokątnych budynków mieszkalnych o naziemnej konstrukcji ścian, najprawdopodobniej zrębowej. Kolejne osiem ma plan wydłużonego owalu o średnicach 3–5 × 1–3 m i głębokości nieprzekraczającej 50 cm (nr: 114, 129a, 158, 166, 197, 244, 250, 292). Stanowią one zapewne relikty budynków gospodarczych, być może o lekkiej, szalasowej konstrukcji ścian. Zwraca tu uwagę obiekt 197, z którego pozyskano ponad 100 fragmentów kości zwierzęcych. Może to wskazywać na to, że po zaprzestaniu pełnienia swej pierwotnej funkcji był on wykorzystywany jako jama odpadkowa. Wypełniska struktur uznanych za relikty budynków są do siebie zbliżone – stanowi je ciemnoszary i czarny humus przesycony zbutwiałymi szczątkami organicznymi, przede wszystkim drobnymi węglami drzewnymi.

Jako jamy gospodarcze określono łącznie 18 obiektów osadniczych (Ryc. 4). Ich wypełniska, podobnie jak omówionych wyżej budynków, tworzy ciemnoszary humus przesycony drobnymi węglami drzewnymi. Charakteryzują się planem owalnym lub zbliżonym do regularnego okręgu, o średnicach równych 1–3 m i głębokości do 30 cm. Dwie jamy (nr 246, 367) w zarysie są zbliżone do kwadratu o boku długości do 3 m. Mają przekrój nieckowaty i są stosunkowo głębokie – do 1 m poniżej poziomu wyróżnienia. Ich kształt i głębokość

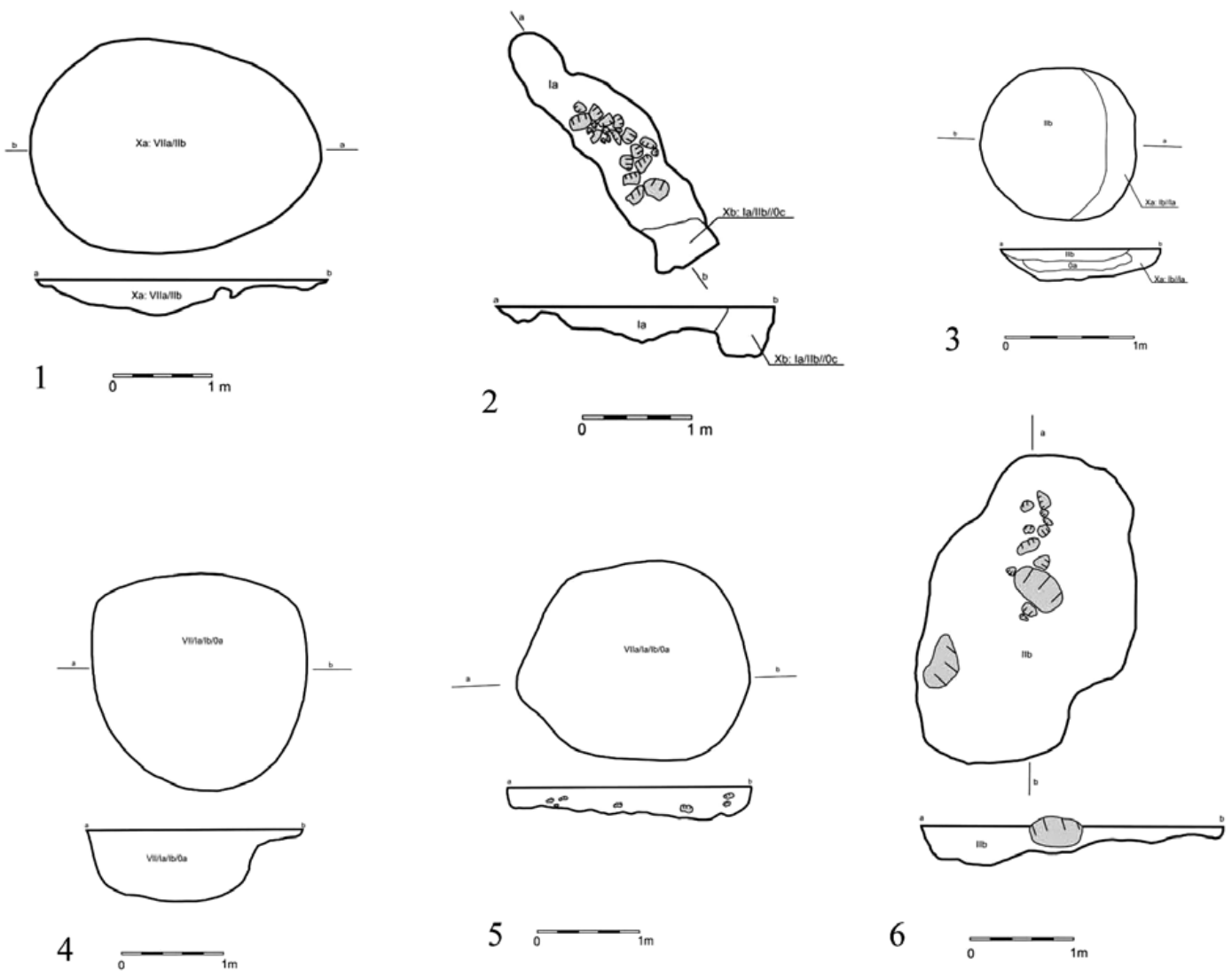
Ryc. 2. Zambrzyce Stare, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Wczesne średniowiecze. Plan zbiorczy obiektów osadniczych

Fig. 2. Zambrzyce Stare, site 4, Rutki Commune, Podlaskie Voivodeship, AZP 38-80/20. Early Middle Ages. Overall plan of settlement features

Ryc. 3. Zambrzyce Stare, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Wczesne średniowiecze. Przykłady obiektów osadniczych – relikty budynków: (1) obiekt 122; (2) obiekt 129a; (3) obiekt 166; (4) obiekt 176; (5) obiekt 177; (6) obiekt 250

Fig. 3. Zambrzyce Stare, site 4, Rutki Commune, Podlaskie Voivodeship, AZP 38-80/20. Early Middle Ages. Examples of settlement features – relics of buildings: (1) feature 122; (2) feature 129a; (3) feature 166; (4) feature 176; (5) feature 177; (6) feature 250

Ryc. 4. Zambrzyce Stare, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Wczesne średniowiecze. Przykłady obiektów osadniczych – jamy gospodarcze: (1) obiekt 40; (2) obiekt 100; (3) obiekt 111; (4) obiekt 167; (5) obiekt 178, (6) obiekt 203

Fig. 4. Zambrzyce Stare, site 4, Rutki Commune, Podlaskie Voivodeship, AZP 38-80/20. Early Middle Ages. Examples of settlement features – utility pits: (1) feature 40; (2) feature 100; (3) feature 111; (4) feature 167; (5) feature 178, (6) feature 203

mogą wskazywać na to, że są to relikty zagłębionych w ziemię obiektów o przeznaczeniu magazynowym – piwniczek. Wśród omawianych jam wyróżnia się obiekt 100, w planie zbliżony do silnie wydłużonego owalu o średnicach równych 3×1 m i głębokości do 60 cm. Uwagę zwracają stosunkowo liczne skupiska kamieni w jego obrębie. Najprawdopodobniej są to relikty zagłębionego w ziemię obiektu o przeznaczeniu produkcyjnym.

Obiekty datowane na wczesne średniowiecze występują przede wszystkim w południowej części badanego terenu. Nie tworzą uporządkowanego układu, można jednak wyróżnić co najmniej cztery skupiska. W każdym z nich występuje przynajmniej jeden obiekt określony jako relikw budynku o zarysie czworobocznym, obiekty owalne i „wannowate” oraz po kilka jam gospodarczych. Odnotowane układy pozwalają przypuszczać, że są to pozostałości wyodrębnionych zagrod. Brak jest podstaw do stwierdzenia, czy wszystkie „zagrody” funkcjonowały równocześnie, czy mamy tu do czynienia z sezonowym odnawianiem osadnictwa na badanym terenie.

Z eksploracji wypełnisk obiektów pozyskano zbiór 1053 fragmentów ceramiki. Dominują w nim stosunkowo silnie rozdrobnione ułamki brzuśców. Naczynia wykonano z gliny żelazistej, schudzonej domieszką tłuczni granitowego, z reguły średnioziarnistego, dodawanego do masy w dużej ilości. Zdecydowaną większość z nich wykonano przy zastosowaniu techniki lepienia z wałków i poddano silnie formującemu obracaniu. Na dnach często widoczne są ślady stosowania podsypki piasku. Około 7% zbioru stanowią naczynia lepiene z wałków i słabo obtaczane. Ich fragmenty odnotowano w wypełniskach 11 obiektów. Współwystępują one

z wyrobami silnie obtaczanymi, których udział w obiektach zawierających znaczące liczebnie serie ceramiki sięga 80–98%. Brak jest więc podstaw do wyróżnienia grupy obiektów charakteryzujących się występowaniem ceramiki o bardziej archaicznych cechach technologicznych.

Okolo połowę zbioru naczyń o możliwej do określenia formie stanowią garnki o profilu „esowatym” (Ryc. 5: 1, 3, 5, 7–9; 6: 2, 4, 7, 12). Druga pod względem liczebności grupa to garnki o baniastym, słabo wydętym brzuścu i wychylonym na zewnątrz wylewie, pozbawione wyodrębnionej szyjki (Ryc. 5: 4, 6; 6: 1, 3, 5, 10, 11, 13). Wśród pozostałych form naczyń wyróżniają się „workowate” garnki częściowo obtaczane (Ryc. 5: 2; 6: 8, 9) oraz gliniany talerz o szerokim dnie i prawie pionowych ściankach (Ryc. 6: 6). Udział naczyń niezdobionych i dekorowanych był w analizowanym zbiorze wyrównany. Najczęściej spotykamy ornament żłobków dookólnych (Ryc. 5: 1, 5, 7; 6: 1, 4, 7, 10–13). Odnotowano też naczynia dekorowane zwiłokrotnioną linią oraz pasmami żłobków i linii falistych (Ryc. 5: 3, 4, 6, 9; 6: 3, 5). W zbiorze wyróżnia się esowaty garnek z obiektu nr 164, bogato zdobiony motywami dookólnych żłobków i linii falistych oraz nacięciami na wylewie (Ryc. 5: 3).

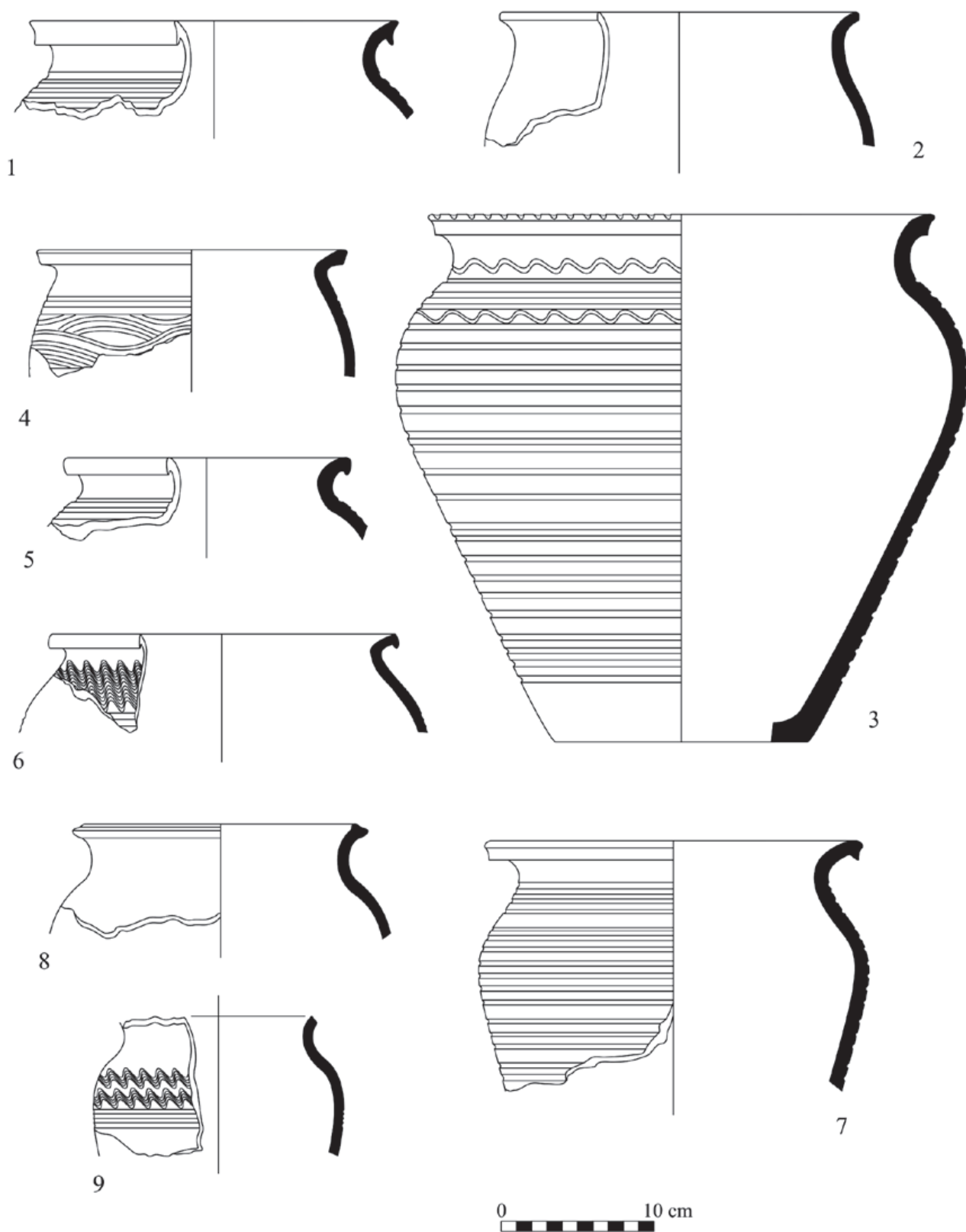
Przesłanką wyznaczającą ramy chronologiczne stanowiska są cechy techniczne omawianego zbioru ceramiki, a przede wszystkim współwystępowanie naczyń całkowicie i częściowo obtaczanych oraz bardzo niewielki odsetek tych ostatnich. Długie przeżywanie się typowych dla starszych faz wczesnego średniowiecza naczyń częściowo obtaczanych to cecha charakterystyczna większości stanowisk wschodniomazowieckich i podlaskich, przy czym dla okresu przed połową XI w. typowy wydaje się bardzo wysoki odsetek wyrobów częściowo obtaczanych (Miśkiewiczowa 1981, 26–42; 1996, 26–29; zob. także Skrzyńska 2001, 170–200, tam nowe propozycje datowania). Z analogicznym zjawiskiem mamy do czynienia we wschodniej części górnego i środkowego dorzecza Bugu, gdzie dla okresu między połową IX a połową XI w. charakterystyczny jest bardzo wysoki udział naczyń całkowicie ręcznie lepionych lub częściowo obtaczanych, pod koniec tego okresu współwystępujących z pojedynczymi wyrobami silnie obtaczanymi (Gončarov 1963, 288; Timošćuk 1976, 76–78; Sedov 1982, 90–92; zob. także Skrzyńska 2001, 170–180). Także na wschodnim Mazowszu i Podlasiu upowszechnienie się naczyń silnie obtaczanych nastąpiło nie wcześniej niż po połowie XI w. (Skrzyńska 2001, 184–185; Jaskanis 2008, 138–140).

Najczęściej występujące w analizowanym zbiorze naczynia o profilu esowatym to formy o charakterze

interregionalnym, spotykane na większości stanowisk z ziem polskich z okresu między XI a XIII wieku (Buko 1990, 265–268). Esowate garnki występują w zbiorze ceramiki z młodszej fazy grodu w Niewiadomej w pow. Sokółów Podlaski, a także w Drohiczyńce oraz w zespołach z innych grodzisk Mazowsza i Podlasia, datowanych na XI–XII lub XII–XIII wiek (Cofta 1951, tabl. VII, XII, XIX; Musianowicz 1956, tabl. II, VII; 1969, ryc. XI, XII, XVIII–XXI, XXIII, XXVI, XXXI, XXXII, XXXV, XXXVIII–XL; Górska *et al.* 1976, ryc. 22, 44, 51, 72, 91, 100, 133, 134, 253, 254; Miśkiewiczowa 1996, 22–23, tabl. IV, VIII, XI–XIII, XXVI, XXXI, XXXIV, XXXVII; Dulnicz, red., 1998, 139–142; Biermann 2006, ryc. 14–18, 25, 27, 47; Jaskanis 2008, 127–131, ryc. I, XI, XII, XV, XXIV, XXVIII, XLIII; Kobyliński, Szymański 2015, fig. 44). Stanowią też niewielki, ale stały komponent zespołów ceramiki z XII- i XIII-wiecznych poziomów osadniczych grodu i osady podgrodowej w Płocku (Trzeciński 2016, 79–82). Na stanowiskach położonych na wschód od górnego Bugu formy te pojawiają się sporadycznie (Rusanova 1973, tabl. 14–16).

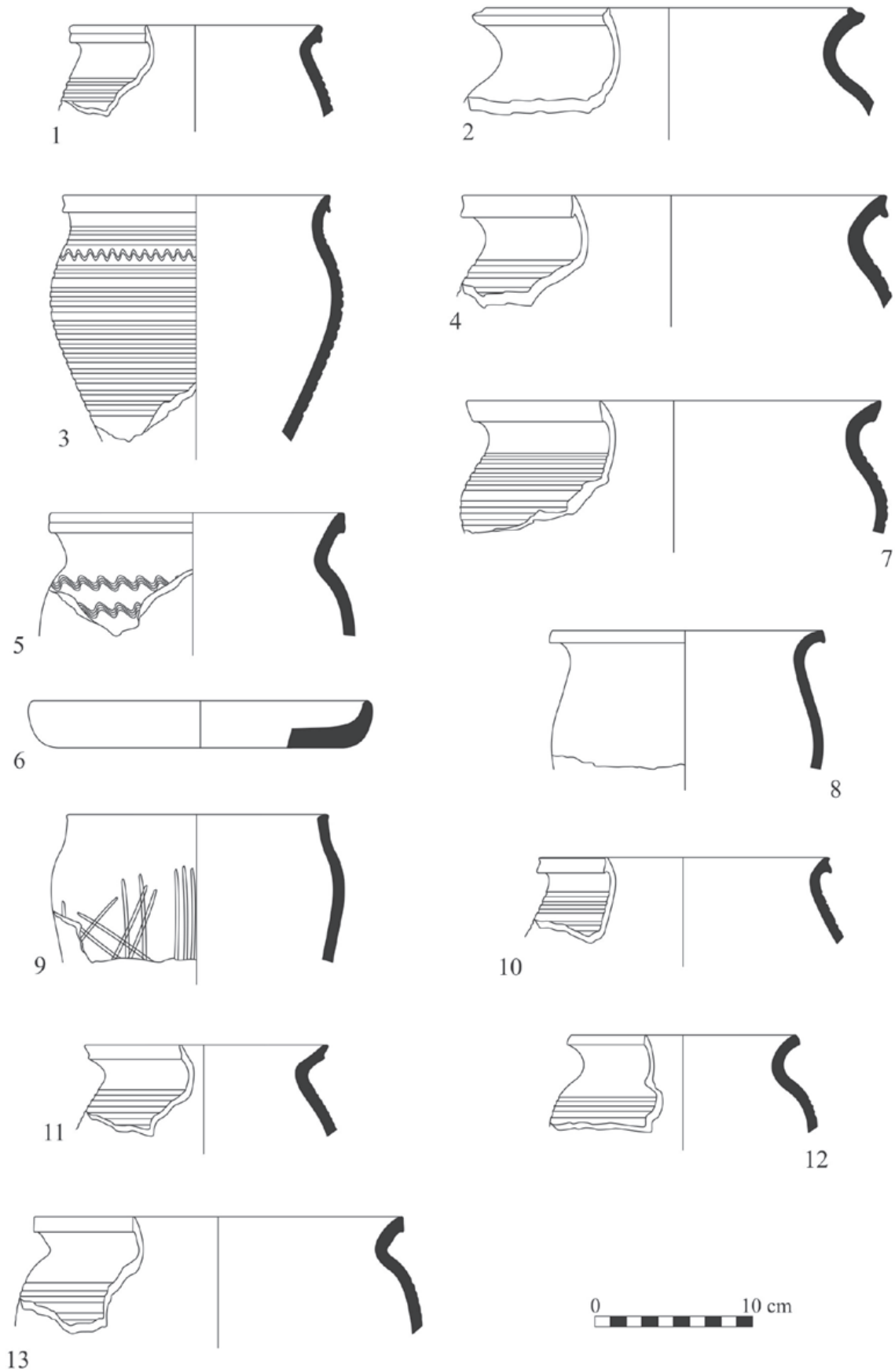
Baniaste naczynia pozbawione wyodrębnionej szyjki odnotowano w zespołach z grodziska i osad w Niewiadomej (Miśkiewiczowa 1996, 22–23, tabl. II, III, X, XXIV–XXVI, XXIX, XXX, XXXVII, XLII). Warto podkreślić obecność zbliżonych form wśród silnie obtaczanych naczyń z grodziska w Drohiczyńce, przede wszystkim z kontekstów datowanych na XII wiek (Musianowicz 1969, ryc. VI–VIII). Spotykamy je na większości grodzisk Mazowsza płockiego i północnego (Górska *et al.* 1976, ryc. 44, 51, 134, 172, 254; Rauhutowa 1976, ryc. 13; Gołębniak 1987, fig. 24; Dulnicz, red., 1998, ryc. 103–104, 116; Biermann 2006, ryc. 3, 38, 49, 54; Jaskanis 2008, 138–139, ryc. II, VIII, IX, XV, XVI, XIX, XXV, XXVII, XXXIII, XLV, Kobyliński, Szymański 2015, fig. 44; Trzeciński 2016, 80–83). Charakterystyczne są także dla obszarów położonych dalej na zachód – Kujaw i ziemi chełmińskiej (Dzieduszycki 1982, 39–40, tabl. IX–XI; Chudziak 1991, 83–98, ryc. 31–32, 36–44; Poliński 1996, 97–114, ryc. 46–50, 55–56; Grążawski 2002, 31, tabl. XII–XX).

Częściowo obtaczane garnki o bardzo słabo rozwiniętej linii profilowej są szczególnie charakterystyczne dla zespołów z terenów Słowiańszczyzny wschodniej, gdzie przeżywają się bardzo długo, współwystępując z wyrobami całkowicie obtaczanymi (Tretjakov 1966; Sedov 1970, 48–62; 1982, 34–62, tabl. 9; 11; 17; Lopatin 2003). Co warto podkreślić, stanowią jedną z „form przewodnich” ceramiki typu Łuka Rajkowiecka, charakterystycznej dla datowanych na

Ryc. 5. Zambrzyce Stare, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Wczesne średniowiecze. Wybór ceramiki z obiektów: 86 (1), 158 (2), 164 (3), 166 (4-6), 167 (7), 169 (8-9)

Fig. 5. Zambrzyce Stare, site 4, Rutki Commune, Podlaskie Voivodeship, AZP 38-80/20. Early Middle Ages. Selection of pottery from features: 86 (1), 158 (2), 164 (3), 166 (4-6), 167 (7), 169 (8-9)

Ryc. 6. Zambrzyce Stare, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Wczesne średniowiecze. Wybór ceramiki z obiektów: 176 (1-4), 177 (5), 178 (6), 197 (7-8), 246 (9), 249 (10-11), 250,912), 367 (13)

Fig. 6. Zambrzyce Stare, site 4, Rutki Commune, Podlaskie Voivodeship, AZP 38-80/20. Early Middle Ages. Selection of pottery from features: 176 (1-4), 177 (5), 178 (6), 197 (7-8), 246 (9), 249 (10-11), 250,912), 367 (13)

IX–XI w. stanowisk Wołynia i Polesia (Gončarov 1963, 283–315; Rusanova 1973, 13–26). Spotykamy je na grodzisku w Niewiadomej i towarzyszących mu osadach otwartych (Miśkiewiczowa 1996, 15n, tabl. I, II, VI, VII–IX, XV, XIX, XL, XLII). Są one obecne także na stanowiskach Drohiczyń-Sowa i Drohiczyń-Kozarówka (Skrzyńska 2001, ryc. 1, 2). Jedynie sporadycznie występują na datowanych na młodsze fazy wczesnego średniowiecza grodziskach Mazowsza płockiego i północnego (Musianowicz 1956, tab. III, VIII; Górska *et al.* 1976, ryc. 253).

Gliniane talerze to naczynia stosunkowo rzadkie w repertuarze form ceramiki wczesnośredniowiecznej. Najczęściej występują na stanowiskach z ceramiką typu Łuka Rajkowiecka (Rusanova 1973, tabl. 10, 11, 14, 17; zob. także Skrzyńska 2000, fig. 5, 6, 8). Na terenie wschodniego i północnego Mazowsza, Podlasia czy północno-wschodniej Małopolski spotykamy z reguły pojedyncze egzemplarze tego typu naczyń (Musianowicz 1956, tabl. XIII, XIV; 1969, tabl. IV; Żaki 1974, 189; Górska *et al.* 1976, ryc. 101; Buko 1990, 279–281; Miśkiewiczowa 1996, 23, tabl. XXVI; Jaskanis 2008, ryc. III, XLVI, LV; Kobyliński, Szymański 2015, fig. 44).

Powszechny w omawianym zbiorze motyw żłobków dookolnych pokrywających większość powierzchni brzuśca naczynia ma charakter interregionalny (zob. m.in. Dzieduszycki 1982, 51–54; Buko 1990, 320; Chudziak 1991, 101–104; Poliński 1996, 124–133; Trzeciecki 2016, 148–149). Charakterystyczny dla ceramiki ze stanowiska 4 jest także ornament strefowy złożony ze żłobków dookolnych poprzedzielanych pasmami linii falistej wykonywanej narzędziem wielozębnym lub ograniczony do zwielokrotnionych linii falistych. Ta stylistyka zdobienia jest bardzo typowa dla naczyń z terenu środkowego Pobuża i Ponarwia, m.in. z Niewiadomej (Miśkiewiczowa 1981, 26–42; 1996, 24, tabl. II, III, V–IX, XIX, XX, XXV, XXVII, XXIX–XLII; Skrzyńska 2001, 181–187, ryc. 8–10; Jaskanis 2008, ryc. VII–IX, XII; Kobyliński, Szymański 2015, fig. 44). Wątki te są także często spotykane na obtaczanych naczyniach z zespołów typu Łuka Rakowiecka (Gončarov 1963, 284–310; Rusanova 1973, 15–16, ryc. 2, 17, 29; Sedov 1982, tabl. 23). Odnajdujemy je również na naczyniach z chodlińskiego zespołu osadniczego i wielu innych stanowisk małopolskich, przede wszystkim z X–XI wieku (Gardawski 1970, tabl. 1–18; Żaki 1974, 209–213; Hoczyk-Siwkowa 2004, tabl. 15, 34; Maj 1990, ryc. 7; Barford, Marczak 1992, fig. 2; Poleski 2004, 24, ryc. 53–59). Do tego samego kręgu stylistycznego można zaliczyć naczynie zdobione żłobkami, liniami falistymi oraz nacięciami na wylewie (Gardawski 1970, tabl. 6–16;

Hoczyk-Siwkowa 1978, ryc. 15–17; 2004, tabl. 20; 31, 34; Barford, Marczak 1992, fig. 2; Miśkiewiczowa 1996, 26; Skrzyńska 2001, 181–187, ryc. 3–4, 8–10).

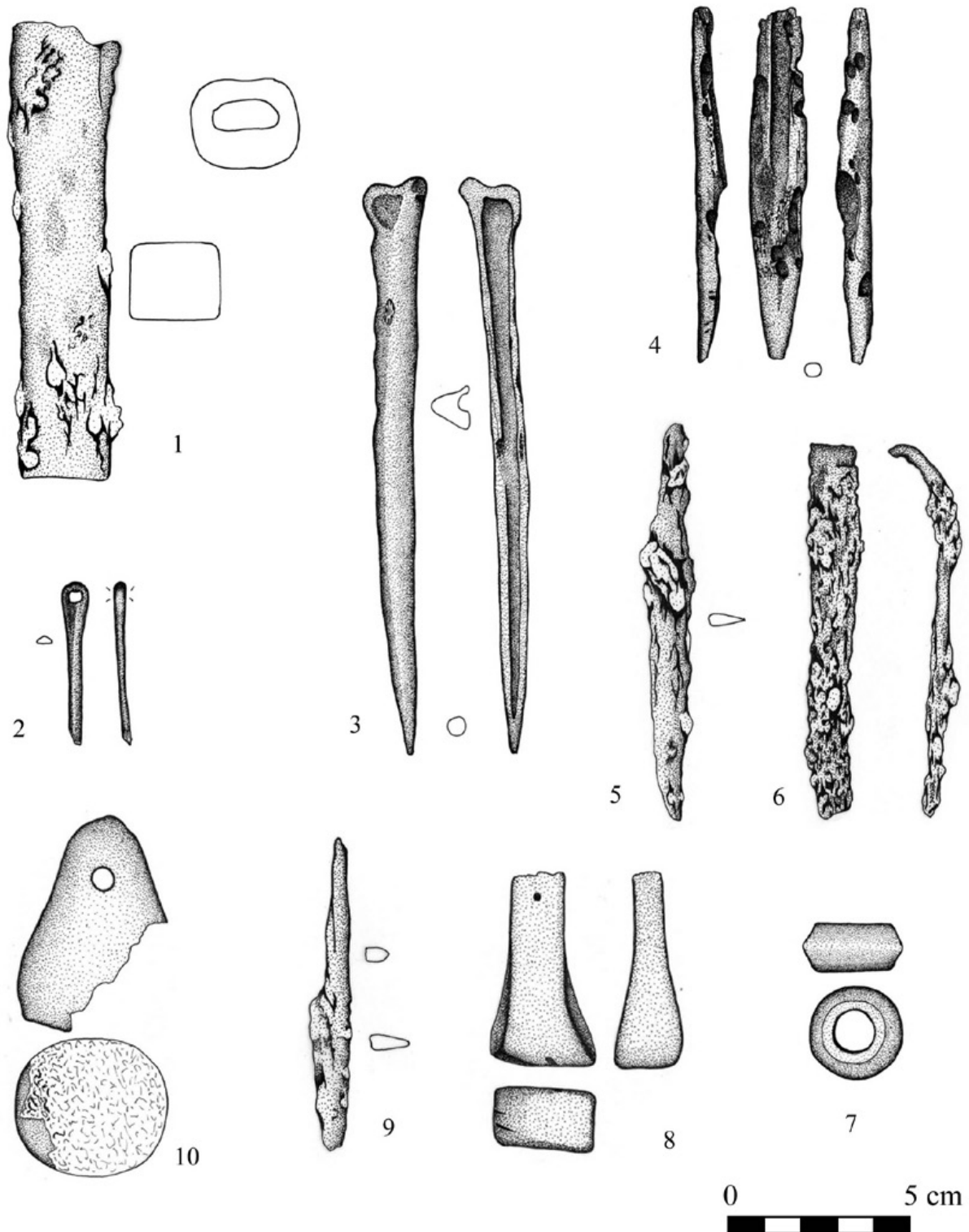
Wśród pozostałych znalezisk zwracają uwagę trzy noże oraz ciosło żelazne (Ryc. 7: 1, 5, 6, 9). Niewielką grupę przedmiotów wykonanych z kości zwierzęcych tworzą dwa szydła oraz igła (Ryc. 7: 2–4). Wyroby gliniane są reprezentowane przez dwustożkowaty przęślik i tzw. ciężarek tkacki (Ryc. 7: 7, 10). Krótką listę zabytków wydzielonych zamykają dwa przedmioty wykonane z kamienia. Pierwszy z nich to uszkodzona osełka (Ryc. 7: 8), a drugim jest fragment żarna.

Z wypełnisk obiektów datowanych na wczesne średniowiecze pochodzi 328 fragmentów kości zwierzęcych. W zbiorze dominują szczątki ssaków udomowionych – przede wszystkim bydła (63%), a także świni (20%) owcy/kozy (15%) i sporadycznie konia. Udział zwierząt dzikich nieznacznie przekracza 4% zbioru. Najczęściej rejestrowano kości jelenia i dzika, wystąpiły też pojedyncze szczątki sarny i bobra oraz ptaków – cietrzewia i głuszcza (Piątkowska-Małecka 2016).

Wskazane powyżej związki chronologiczno-prze-strzenne głównych cech stylistycznych analizowanego zbioru ceramiki pozwalają z dużą dozą prawdopodobieństwa datować osadę na stanowisku 4 na okres między połową XI a schyłkiem XII wieku. Dane dotyczące rozwoju osadnictwa wczesnośredniowiecznego w środkowym dorzeczu Narwi i Bugu pozwalają zawęzić to datowanie do wieku XII. Źródła pisane, które dotyczą interesującego nas tu obszaru, są dla okresu przed XV w. wyjątkowo skąpe (zob. Ościłowski 2005, 83–85; 2011, 17–18). Pozostałe informacje czerpiemy z badań archeologicznych, choć stan opracowania i opublikowania materiałów pozostawia wiele do życzenia (zob. m.in. Miśkiewiczowa 1981; 1982; Ościłowski 2005; 2011; Dulinicz 2006; Wysocki 2015). Możemy jednak stwierdzić, że w toku XI w. teren między Narwią i Bugiem stał się przedmiotem rywalizacji między dwoma państwami – Rusią Kijowską i Polską Piastów. Dla osadnictwa polskiego w dorzeczu Narwi podstawowe znaczenie miała budowa piastowskich grodów w Wiznie i Starej Łomży. Nad Bugiem podobną rolę pełnił gród w Drohiczyńnie wzniesiony w połowie XI w. przez książąt ruskich (Skrzyńska 2004; Ościłowski 2005, 87–89; Jaskanis 2008, 17–27).

W XII w. środkowe dorzecze Narwi staje się obszarem stosunkowo intensywnej akcji osadniczej, której śladami są kolejne grody, towarzyszące im osady i cmentarzyska z charakterystycznymi dla Mazowsza grobami w obudowach kamiennych (Miśkiewiczowa 1982, 130; Ościłowski 2005; 2011). Działania te były prowadzone,

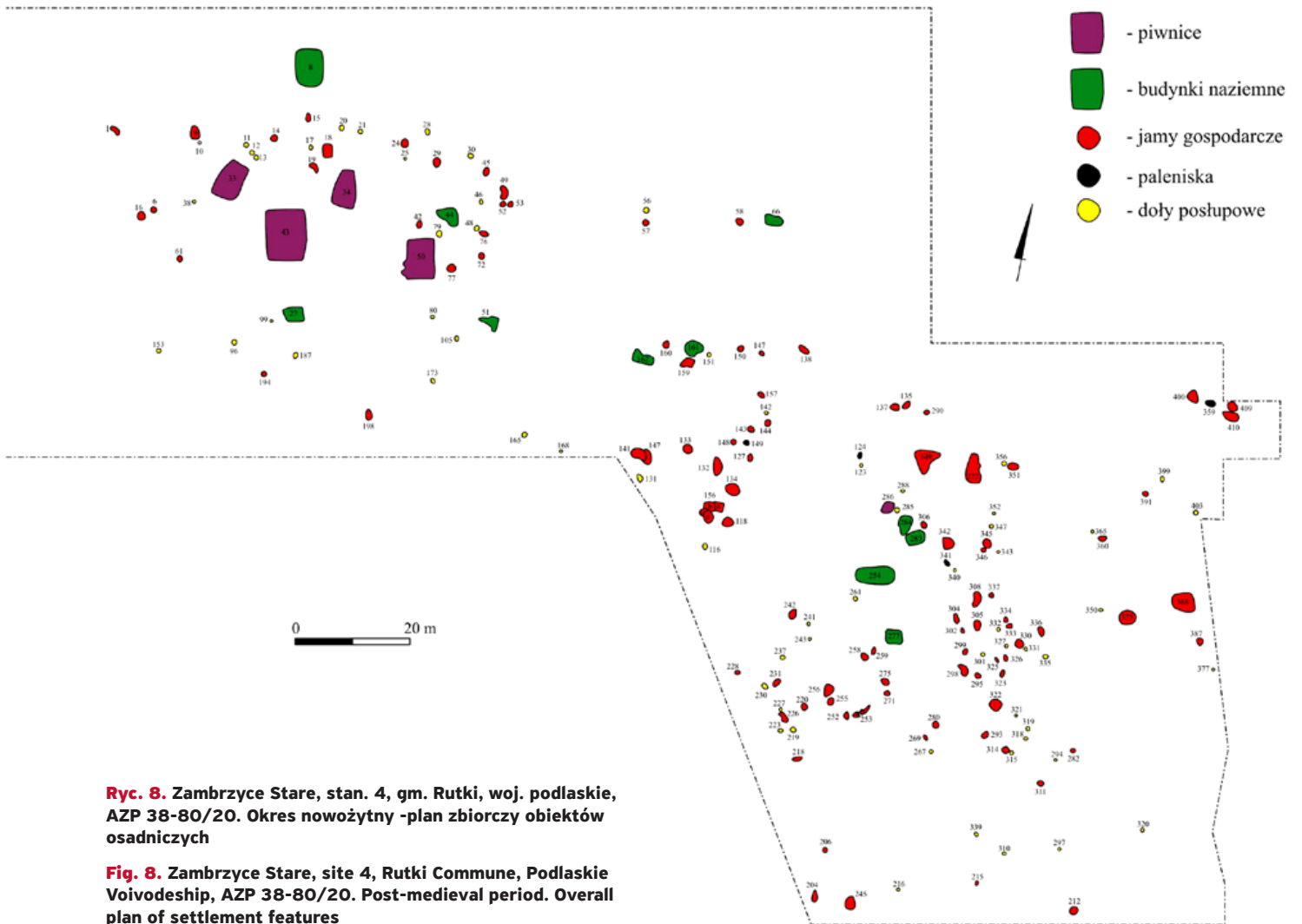

jak się wydaje, w sposób na tyle zorganizowany, że można mówić tu o planowej kolonizacji. Obok książąt mazowieckich byli w nią zaangażowani biskupi płoccy, do których zapewne już w XII w. należał Świętek (Tyszkiewicz 1974, 116–128; Miśkiewiczowa 1981, 107–116; 1982, 102–116; Gieysztor 2006, 140; Żebrowski 2006, 174–185; Jaskanis 2008, 19–38).

Najprawdopodobniej w trakcie tej akcji kolonizacyjnej powstała omawiana osada. Możemy przypuszczać,

Ryc. 7. Zambrzyce Stare, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Wczesne średniowiecze. Wybór przedmiotów żelaznych (1, 5, 6, 9), kościanych (2-4), glinianych (7, 10) i kamiennych (9) z obiektów: 164 (1-2), 176 (3-6), 244 (7), 249 (8-9), 292 (10)

Fig. 7. Zambrzyce Stare, site 4, Rutki Commune, Podlaskie Voivodeship, AZP 38-80/20. Early Middle Ages. Selection of objects – iron (1, 5, 6, 9), bone (2-4), clay (7, 10), and stone (9) – from features: 164 (1-2), 176 (3-6), 244 (7), 249 (8-9), 292 (10)

Ryc. 8. Zambrzyce Stare, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Okres nowożytny -plan zbiorczy obiektów osadniczych

Fig. 8. Zambrzyce Stare, site 4, Rutki Commune, Podlaskie Voivodeship, AZP 38-80/20. Post-medieval period. Overall plan of settlement features

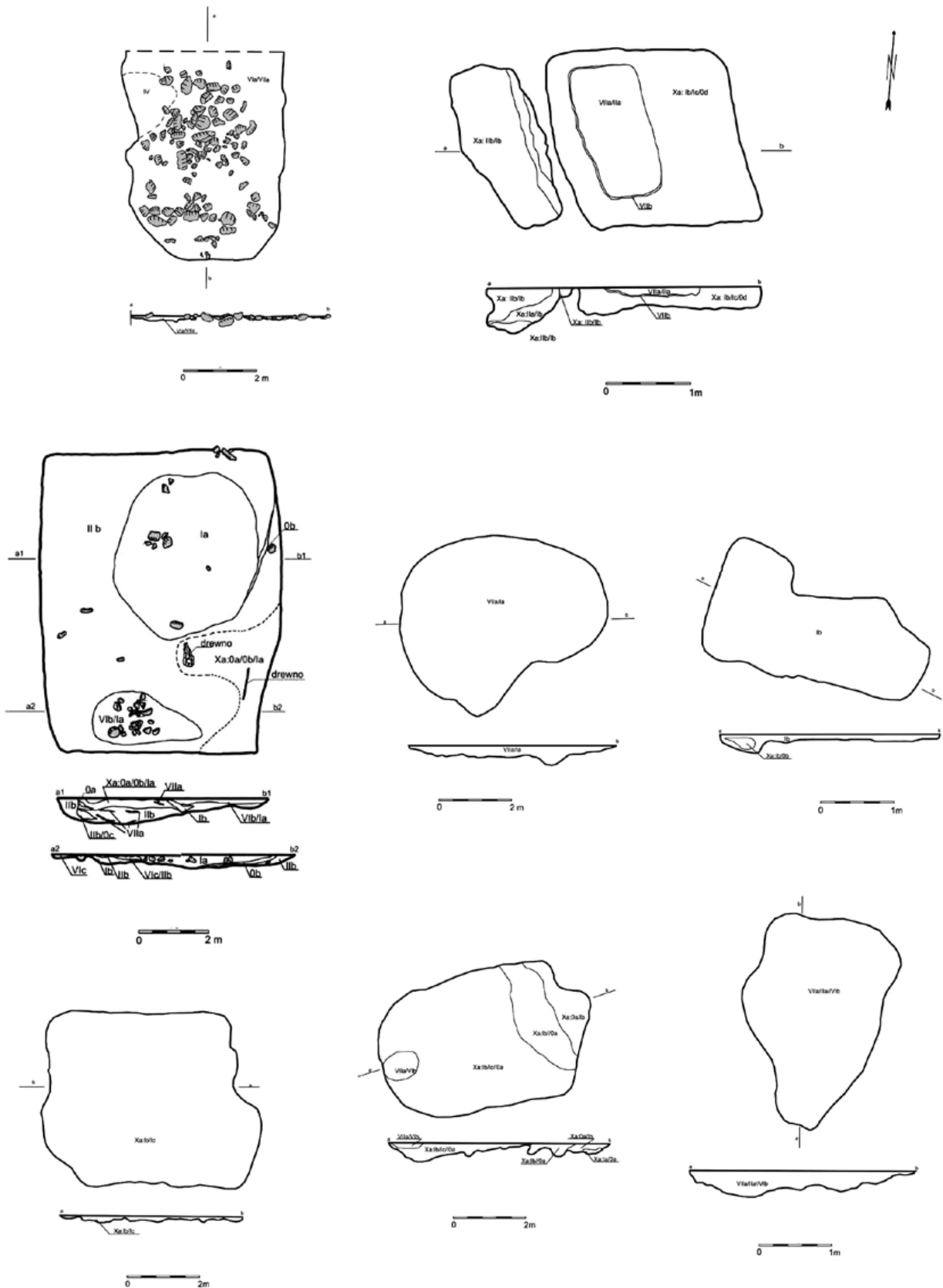
że związana była z zapleczem osadniczym wzniesionego w XII w. grodu we Wnorach-Wypychach, któremu towarzyszy cmentarzysko z grobami w obudowach kamiennych. Analogiczne nekropole, także datowane na XII w., znajdują się w położonych nieco dalej miejscowościach Kobylin i Pajewo (Miśkiewiczowa 1982, 130–199; Ościłowski 2011, 24, 32). Sama ich forma, jak i pochodzące z nich znaleziska pozwalają łączyć omawiane stanowiska z osadnictwem mazowieckim (Miśkiewiczowa 1981, 91–104; 1982, 63–73; Barford, Kobylński, Krasnodębski 1991, 144–148).

Załamaniem stosunkowo już gęstej sieci osadniczej przyniosły permanentne w XIII w. najazdy pruskie, jaćwieskie i litewskie (Wiśniewski 1989, 22–30; Suchodolska 2006, 219–231). Najprawdopodobniej skala zniszczeń nie była tak totalna, jak przyjmowali do niedawna historycy, jednak zasięg obszaru objętego osadnictwem otwartym z pewnością uległ drastycznemu ograniczeniu. Najprawdopodobniej w tym okresie przestał istnieć zespół osadniczy we Wnorach-Wypychach wraz z omawianą tu osadą.

3. SCHYLEK ŚREDNIOWIECZA I OKRES NOWOŻYTNY

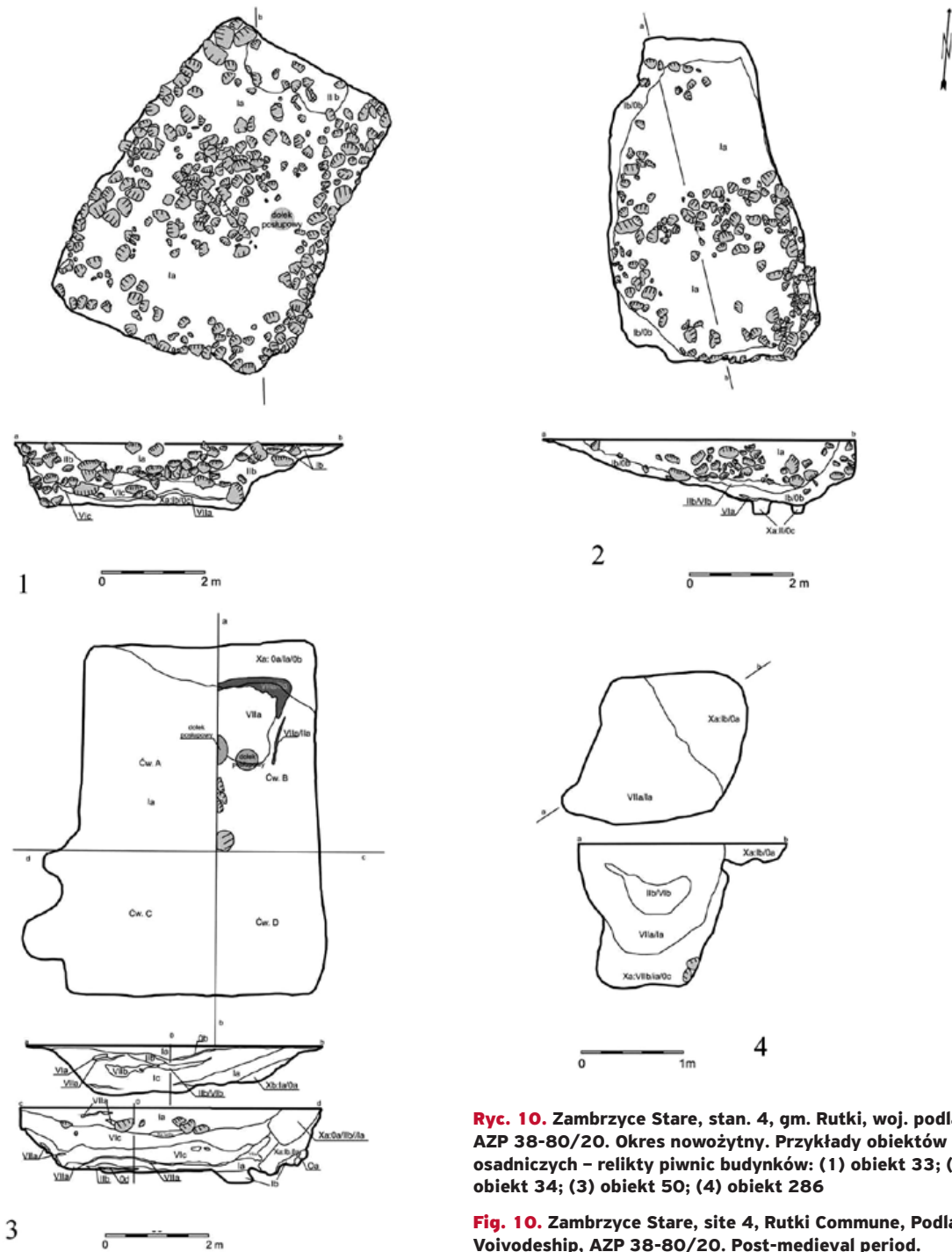
Z kolejną fazą zasiedlenia można wiązać 199 obiektów osadniczych, których chronologię ustalono na podstawie analizy materiału ceramicznego. Najprawdopodobniej z tego okresu pochodzi też większość jam, których wypełniska nie zawierały znalezisk. Omawiane tu struktury można podzielić na pięć podstawowych grup: relikty budynków naziemnych, relikty budynków podpiwniczonych, jamy gospodarcze, paleniska oraz doły postupowe (Ryc. 8).

Dwanaście obiektów można interpretować jako pozostałości budynków naziemnych (nr: 8, 27, 44, 51, 160, 161, 162, 165, 254, 277, 283, 284). Mają one plan prostokąta i wymiary zamykające się w przedziale około 3–7 × 2–4 m, zagłębione są w całość do 30 cm od poziomu wyróżnienia (Ryc. 9). Najprawdopodobniej stanowią one poziomy użytkowe naziemnych budynków drewnianych o konstrukcji ścian niepozostawiającej czytelnych śladów (np. zrębowej). W obrębie struktur oznaczonych numerami 8 i 66 odnotowano trudne do

Ryc. 9. Zambrzyce Stare, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Okres nowożytny. Przykłady obiektów osadniczych – relikty budynków naziemnych: (1) obiekt 8; (2) obiekt 27; (3) obiekt 43; (4) obiekt 161; (5) obiekt 162; (6) obiekt 277; (7) obiekt 283; (8) obiekt 284

Fig. 9. Zambrzyce Stare, site 4, Rutki Commune, Podlaskie Voivodeship, AZP 38-80/20. Post-medieval period. Examples of settlement features – relics of overground buildings: (1) feature 8; (2) feature 27; (3) feature 43; (4) feature 161; (5) feature 162; (6) feature 277; (7) feature 283; (8) feature 284

Ryc. 10. Zambrzyce Stare, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Okres nowożytny. Przykłady obiektów osadniczych – relikty piwnic budynków: (1) obiekt 33; (2) obiekt 34; (3) obiekt 50; (4) obiekt 286

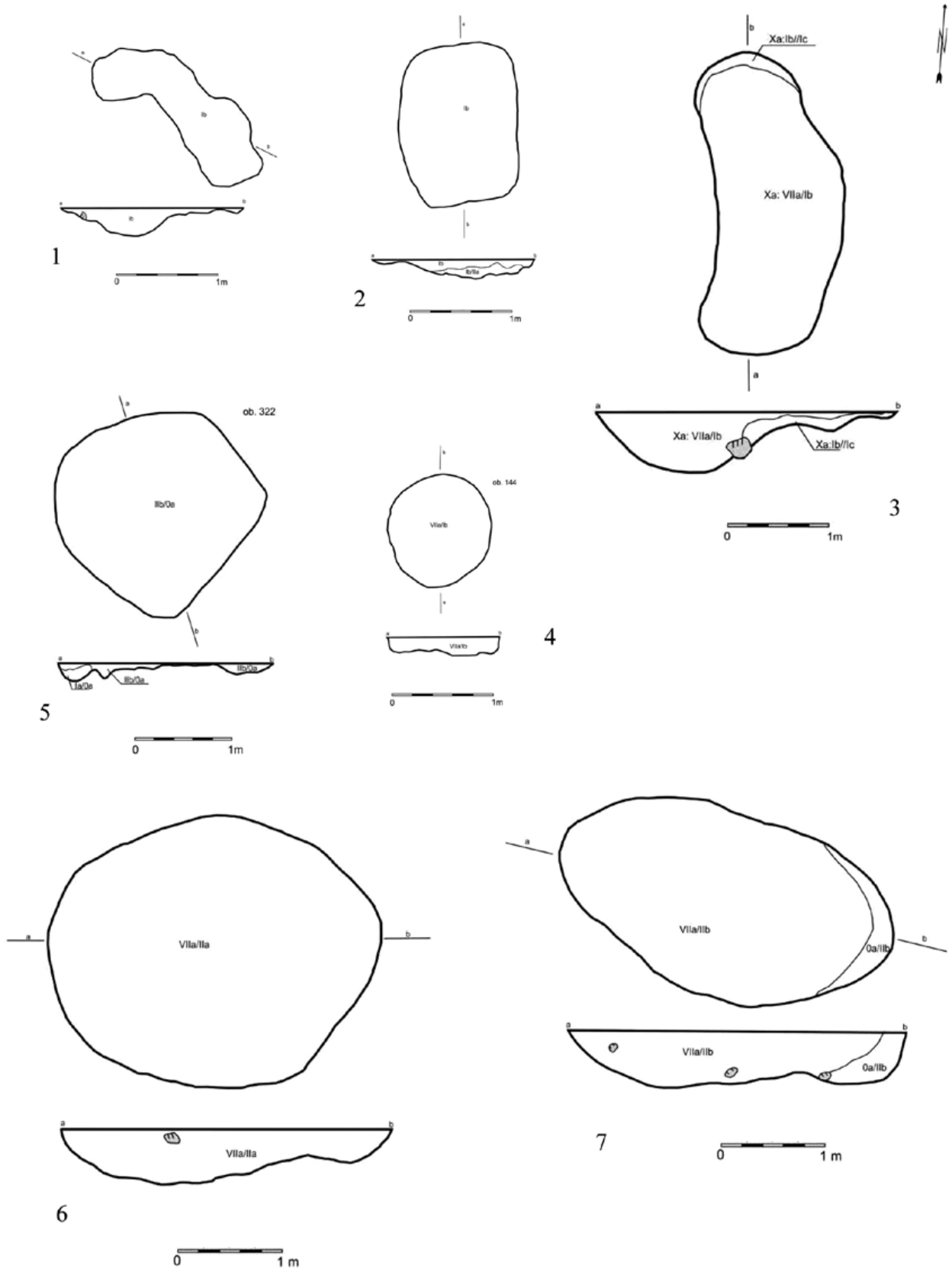
Fig. 10. Zambrzyce Stare, site 4, Rutki Commune, Podlaskie Voivodeship, AZP 38-80/20. Post-medieval period. Examples of settlement features – relics of cellars of buildings: (1) feature 33; (2) feature 34; (3) feature 50; (4) feature 286

interpretacji nieregularne skupiska kamieni, być może związane z konstrukcją podłóg budynków. Duże serie znalezisk z obiektów: 8, 162 i 284 wskazują na to, że po zaprzestaniu ich użytkowania mogły one pełnić funkcję śmietnisk.

Pięć obiektów (nr: 33, 34, 43, 50, 286) uznano za pozostałości piwnic drewnianych budynków mieszkalnych lub gospodarczych wzniesionych w konstrukcji szkieletowej (Ryc. 10). Długości ich boków zawierają się w przedziale około 6–7 × 5–6 m. Wyjątkiem jest jedynie obiekt nr 286 o wymiarach około 2,5 × 1,5 m.

W przekroju mają kształt trapezowaty lub czworoboczny, zagłębione są w ziemię do głębokości około 1–1,5 m. Ich wypełniska z reguły zawierały duże liczebnie serie ceramiki i kości zwierzęcych.

Jamy gospodarcze to największa i najbardziej zróżnicowana grupa. Zaliczono do niej łącznie 107 obiektów (Ryc. 11). Mają one z reguły plan zbliżony do owalu, niekiedy czworoboczny, o średnicach nieprzekraczających 2 m. W przekroju są najczęściej nieckowate

Ryc. 11. Zambrzyce Stare, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Okres nowożytny. Przykłady obiektów osadniczych – jamy gospodarcze: (1) obiekt 1; (2) obiekt 18; (3) obiekt 49; (4) obiekt 144; (5) obiekt 322; (6) obiekt 375; (7) obiekt 410

Fig. 11. Zambrzyce Stare, site 4, Rutki Commune, Podlaskie Voivodeship, AZP 38-80/20. Post-medieval period. Examples of settlement features – utility pits: (1) feature 1; (2) feature 18; (3) feature 49; (4) feature 144; (5) feature 322; (6) feature 375; (7) feature 410

lub nieregularne, o głębokości sięgającej 40–70 cm. W większości przypadków brak jest jednoznacznych danych pozwalających określić ich pierwotną funkcję.

Paleniska to grupa reprezentowana przez cztery obiekty. Są to owalne w planie, płytkie jamy o średnicach równych 1–1,5 m. Ze względu na charakter wypełnisk można uznać je za celowo wykonane zagłębienia, w których systematycznie i wielokrotnie palono ogień. Najprawdopodobniej funkcjonowały one na otwartej przestrzeni.

Wyróżniono też 67 obiektów uznanych za doły postłupowe. Mają one plan zbliżony do owalu lub regularnego okręgu o średnicach nieprzekraczających 60 cm i maksymalnej głębokości sięgającej 50 cm. Nie stwierdzono istnienia jakichkolwiek czytelnych powiązań między poszczególnymi dołami postłupowymi, a także między nimi a strukturami zaliczonymi do innych kategorii. Większość z nich stanowi trudne do interpretacji pozostałości różnego rodzaju grodzień lub ślady konstrukcji ścian i dachów budynków.

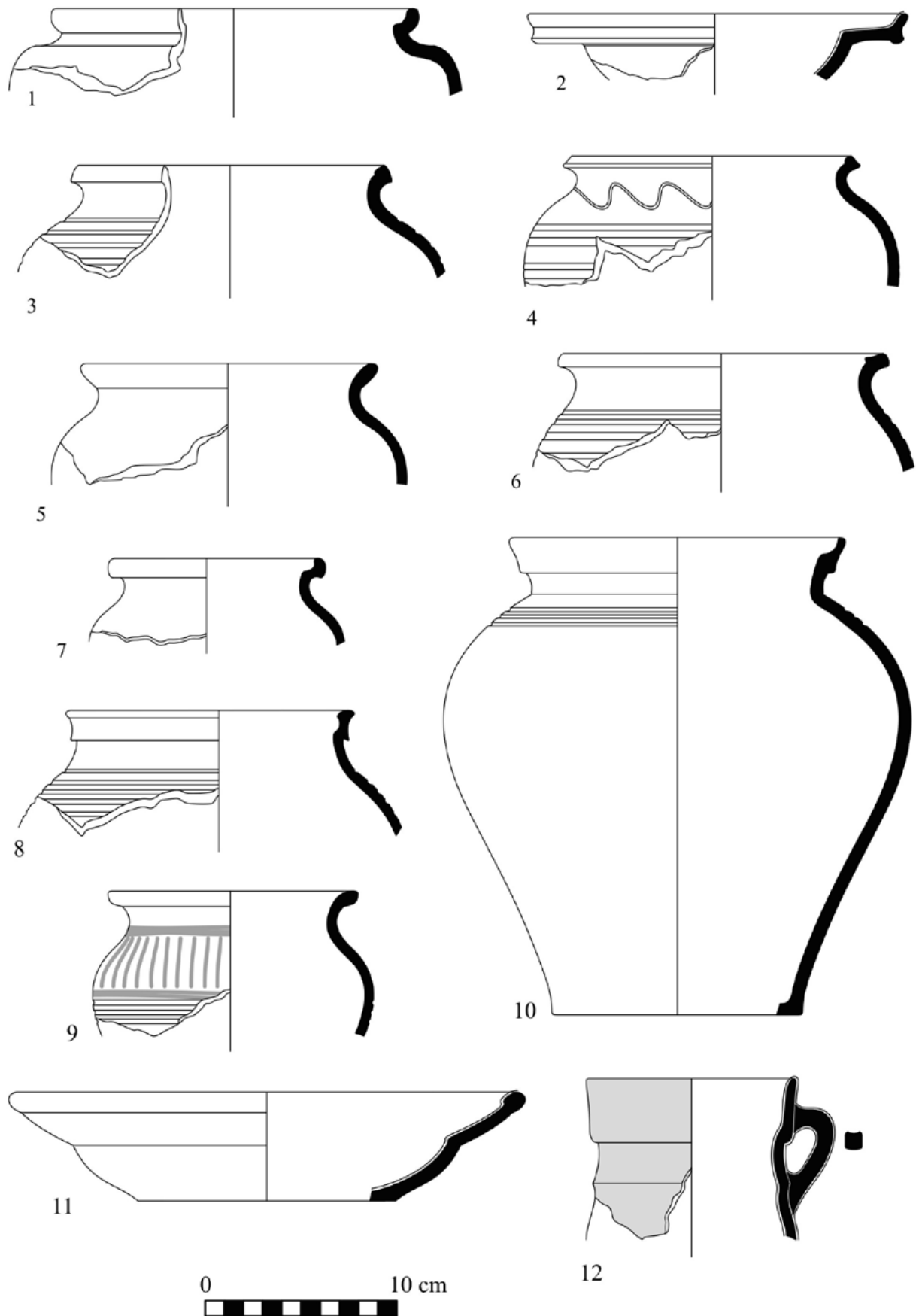
Obiekty występowały na całym przebadanym terenie stanowiska. Ich rozmieszczenie nie było równomierne, tworzyły co najmniej trzy skupiska (por. Ryc. 8). Pierwsze z nich, najlepiej czytelne, to zespół dużych, prostokątnych piwnic w północnej części badanego terenu (nr: 33, 34, 43, 50). Zespołowi temu towarzyszą pozostałości budynków naziemnych (nr: 8, 27, 44, 51) i jamy gospodarcze oraz doły postłupowe. Drugie skupisko wyróżnia się w południowej części badanego terenu. Tworzą je obiekty uznane za pozostałości budynków naziemnych (nr: 254, 277, 283 i 284), niewielka piwnica (nr 286) i towarzyszące im jamy gospodarcze oraz doły postłupowe. Niewielkie skupisko jam gospodarczych można także wyróżnić w części środkowej, w sąsiedztwie pozostałości dwóch budynków naziemnych (nr 161 i 162).

Z eksploracji wypełnisk obiektów oraz dwóch relikto-wo zachowanych warstw użytkowych powierzchni stanowiska pozyskano 6787 fragmentów naczyń zaliczonych do trzech grup gatunkowych – ceramiki brunatnej, siwej i ceglastej (zob. m.in. Rębkowski 1995, 19–21; Erdmann *et al.* 2001; Trzeciecki 2016, 39–45). W strukturze gatunkowej zbioru dominują naczynia brunatne (82%), a w strukturze funkcjonalnej – garnki (92%). Zaznacza się też udział naczyń siwych (13%) i niewielki odsetek wyrobów ceglastych (5%). W dwóch ostatnich grupach także przeważają garnki, większy jest jednak udział dzbanów (38% zbioru siwaków) i talerzy (16% wśród naczyń ceglastych). W tej ostatniej grupie należy też odnotować obecność naczyń szklawionych (35% zbioru wyrobów ceglastych).

Do wyrobu naczyń brunatnych używano glin żelazistych, średnioplastycznych, schudzanych dużą ilością tłuczni granitowego o drobnej i średniej granulacji. Około 80% z nich wykonano przy zastosowaniu techniki silnego obtaczania, pozostałe – za pomocą techniki ślizgowo-taśmowej. Bardzo liczną grupę tworzą garnki o esowatym profilu, z wylewem silnie wychylonym na zewnątrz (Ryc. 12: 5; 13: 1, 2, 3, 7–11; 14: 6, 7; 15: 6, 7, 10, 12). Równie często spotykamy naczynia o baniastym brzuscu pozbawione wyraźnie wyodrębnionej szyjki (Ryc. 12: 3, 4, 6, 8; 14: 1–5, 8; 15: 1, 2, 3, 5, 8, 11). Niewielki jest udział w zbiorze naczyń dekorowanych. Garnki najczęściej zdobiono żłobkami dookólnymi (Ryc. 12: 3, 6, 8; 13: 1–3, 8–11; 15: 6, 7, 10, 12), niekiedy uzupełnianymi linią falistą (Ryc. 12: 4), która czasami jest też jedynym motywem dekoracyjnym (Ryc. 13: 7; 15: 5, 8). Cechą wyróżniającą ceramikę brunatną z Zambrzyca jest seria naczyń zdobionych odciskami radełka, często w zwielokrotnionych poziomych pasmach (Ryc. 14: 1–6, 9, 10; 15: 1, 3). Nieliczne misy miały baniasty brzusec i wychylony na zewnątrz wylew (Ryc. 14: 9, 10). Zachowane fragmentarycznie pokrywki brunatne reprezentowały formy o czaszy stożkowej lub lekko wypukłej (Ryc. 15: 4).

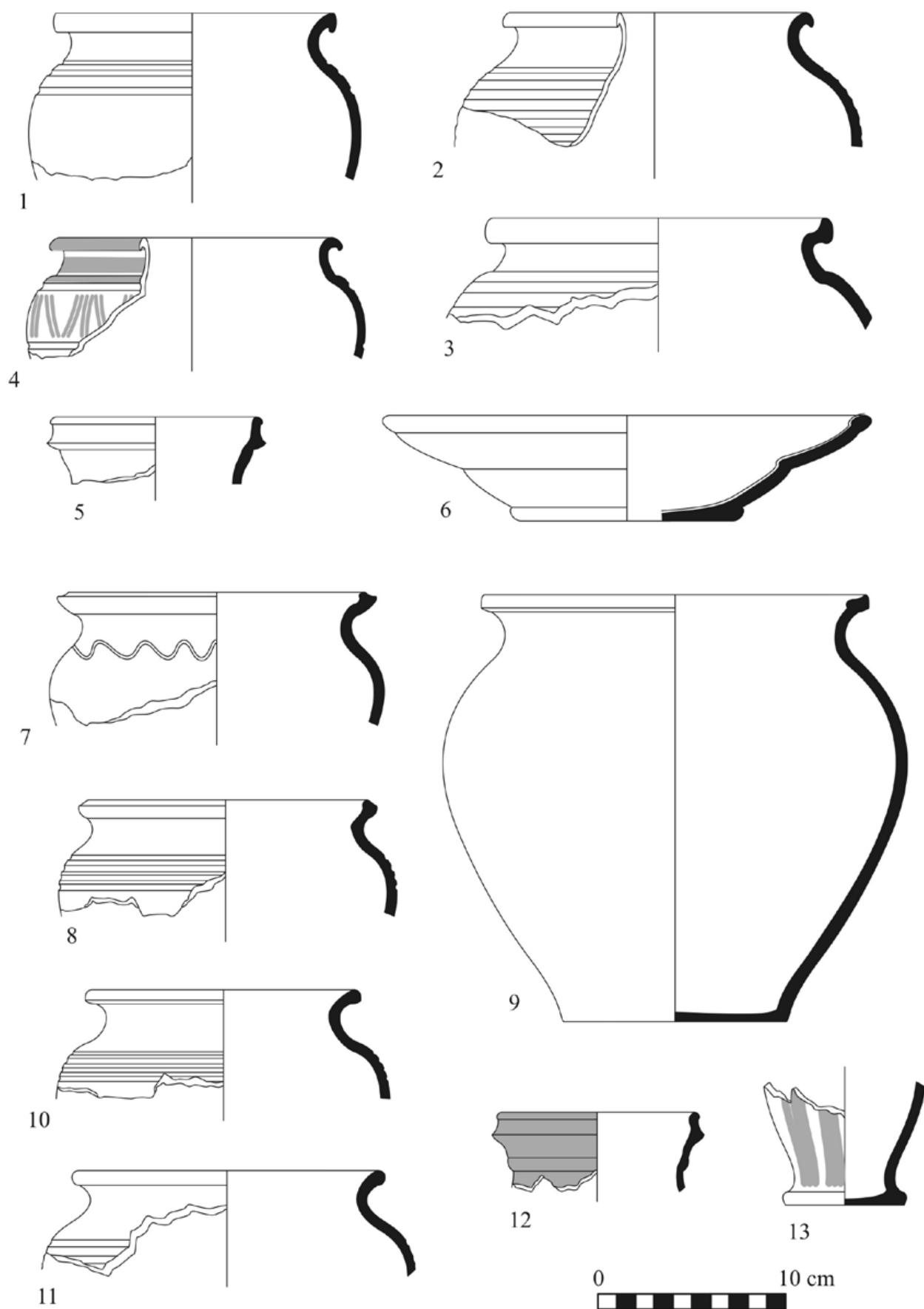
Większość naczyń siwych została wykonana z surowca średnioplastycznego, stosowanie glin tłustych stwierdzono w przypadku części dzbanów, mis i kubków. Jako domieszki schudzającej używano piasku, z reguły o drobnym lub średnim uziarnieniu, dodawanego w małej lub średniej ilości. Wszystkie naczynia zostały wykonane przy zastosowaniu techniki ślizgowo-taśmowej. Wylewy garnków były najczęściej niepogrubione, wychylone na zewnątrz. Obok nich odnotowano krawędzie uformowane w okap lub półwałek. Stan zachowania naczyń siwych uniemożliwił przeprowadzenie klasyfikacji form. Najprawdopodobniej większość garnków reprezentowała formy esowate (Ryc. 12: 7, 9; 13: 4). Brak jest danych do klasyfikacji form dzbanów, na podstawie zachowanych fragmentów można jedynie przypuszczać, że dominowały wśród nich naczynia o silnie wydętym brzuscu i stosunkowo wąskiej szyjce (Ryc. 13: 12, 13; 15: 9). Udział naczyń zdobionych w zbiorze siwaków kształtował się na poziomie około 28%. Najwyższy był w grupie dzbanów (55%), bardzo niski – wśród garnków (10%). Godny podkreślenia jest wysoki odsetek i duże zróżnicowanie wątek wykonanych przy zastosowaniu techniki polerowania, przede wszystkim wśród dzbanów, ale także i garnków (Ryc. 12: 9; 13: 4, 12, 13; 15: 9). Niekiedy, z reguły wśród garnków, spotykamy zdobienie żłobkami dookólnymi.

Grupa ceramiki ceglastej pod względem cech technologicznych jest zbliżona do siwaków. Podstawową

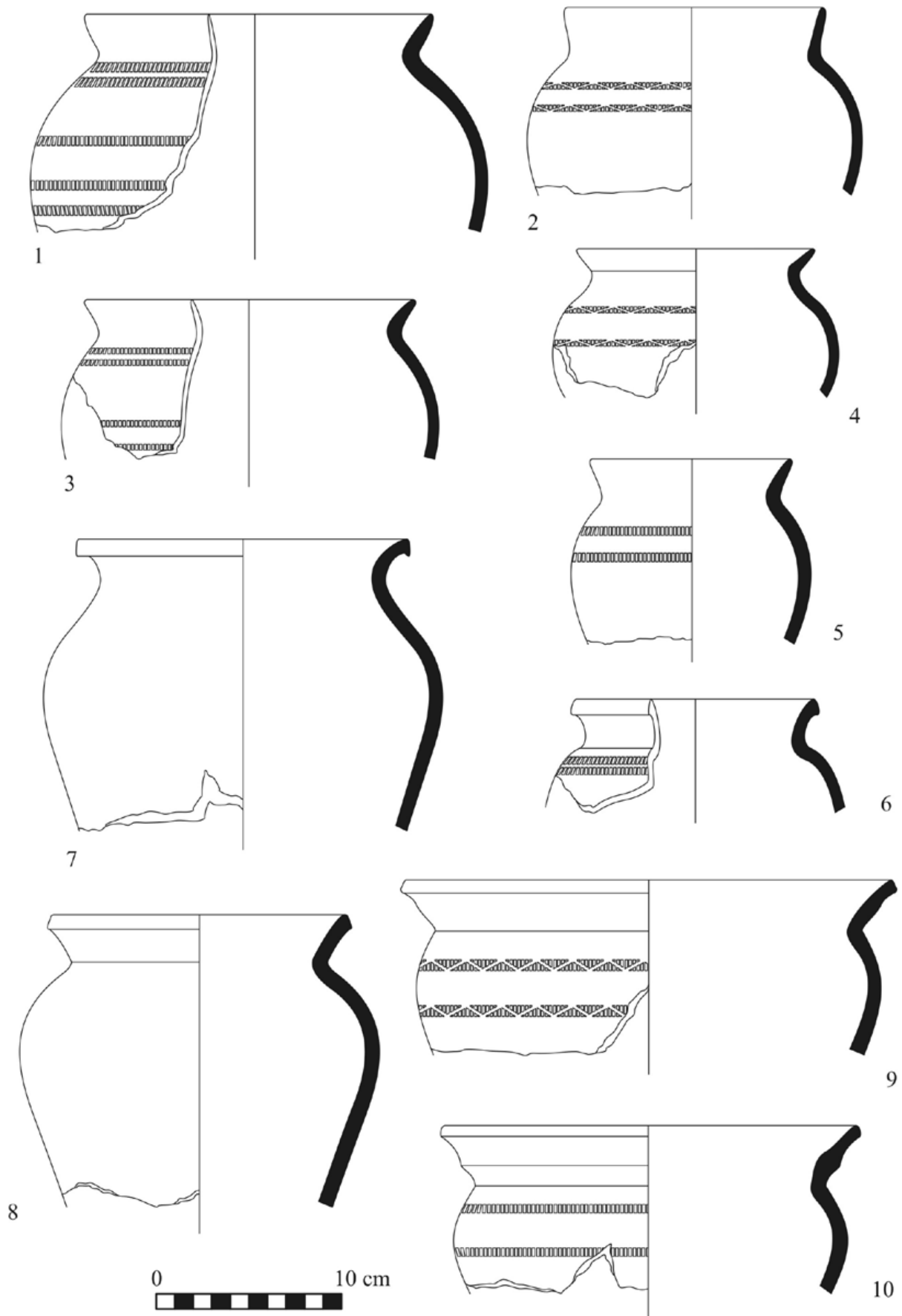
Ryc. 12. Zambrzyce Stare, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Okres nowożytny. Wybór ceramiki brunatnej (1, 3-6, 8); siwej (7, 9); ceglastej (2, 10-12) z obiektów: 1 (1-2), 33 (3), 50 (4-7), 34 (8-12)

Fig. 12. Zambrzyce Stare, site 4, Rutki Commune, Podlaskie Voivodeship, AZP 38-80/20. Post-medieval period. Selection of pottery – brown ware (1, 3-6, 8), grey ware (7, 9), and redware (2, 10-12) – from features: 1 (1-2), 33 (3), 50 (4-7), 34 (8-12)

Ryc. 13. Zambrzyce Stare, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Okres nowożytny. Wybór ceramiki brunatnej (1-3, 7-11); siwej (4, 12, 13); ceglastej (5, 6) z obiektów: 43 (1-6), 144 (7-9), 162 (10-13)

Fig. 13. Zambrzyce Stare, site 4, Rutki Commune, Podlaskie Voivodeship, AZP 38-80/20. Post-medieval period. Selection of pottery – brown ware (1-3, 7-11), grey ware (4, 12, 13), and redware (5, 6) – from features: 43 (1-6), 144 (7-9), 162 (10-13)

Ryc. 14. Zambrzyce Stare, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Okres nowożytny. Wybór ceramiki brunatnej z obiektu 286

Fig. 14. Zambrzyce Stare, site 4, Rutki Commune, Podlaskie Voivodeship, AZP 38-80/20. Post-medieval period. Selection of brown ware from feature 286

różnicą jest wypalanie w atmosferze utleniającej oraz szkliwienie niektórych naczyń – przede wszystkim talerzy i patelni. W zbiorze garnków najczęściej rejestrowano wylewy z okapem oraz uformowane w półwałek. Pozostałe rodzaje naczyń i związane z nimi typy wylewów są reprezentowane przez pojedyncze egzemplarze. Seria naczyń ceglanych była zbyt niewielka, aby dokonać analizy różnicowania form. Najprawdopodobniej większość garnków miała profil esowaty, niekiedy z wyodrębnioną szyjką (Ryc. 12: 10). Zwartą pod względem formy grupę stanowiły talerze ceglane, reprezentowane przez egzemplarze o baniastej czaszy i stosunkowo szerokim kołnierzu (Ryc. 12: 2, 11; 13: 6). Z obiektu 34 pochodzi górna partia niewielkiego, szkliwionego dzbanka o stożkowatym profilu (Ryc. 12: 12). Udział naczyń zdobionych kształtował się na poziomie około 12%. Najwyższy był w grupie dzbanów, gdzie osiągnął około 47%. Wśród garnków zdobienie odnotowano dla 6,5% wyrobów, a w grupie talerzy – dla 4%. Garnki zdobiono żłobkami dookołnymi, dzbany – wzorami wykonywanymi techniką polerowania, a talerze – odciskami radełka na kołnierzu.

Ceramika brunatna, określana także jako „wiejska” lub „tradycyjna”, stanowi znaczny nieraz odsetek zespołów naczyń ze stanowisk datowanych na XV i XVI wiek. Charakterystyczna jest zwłaszcza dla osad wiejskich czy założeń dworskich i zamkowych Mazowsza, Polski Środkowej i Północnej (Kruppé 1967, 208–210; 1981, 84–118; Kajzer 1990, 215–221; Dziubek 1998, 187–188; Poliński 2000; 2007; Starski 2013, 147; Trzeciecki, Smoliński 2013, 544; Auch, Trzeciecki 2015, 190–198; Trzeciecki 2016, 192–212). Stosunkowo nieliczne są informacje o obecności tego typu naczyń w kontekstach XVII- czy XVIII-wiecznych (Musianowicz 1975, 150–151, tabl. 1; Świątkiewicz 1992, 280–283; Morysiński 2005, tab. 4–8; Garas, Karwowska 2013, 226; Pawlata 2015, 248–252). Niewątpliwie rejonem, gdzie udział ceramiki brunatnej pozostaje bardzo wysoki aż do schyłku XVIII w., jest Wielkie Księstwo Litewskie, zwłaszcza obszary dawnej Rusi Czarnej (Levko 1982, 233–236; 1992, 31–40; Zdanovič 1986, 145–149; Kraucevič 1993, 42–43; Trusau *et al.* 1993, 45–46; Zańc 1993, 112–114; Mácelski 2003, 65–72). Reliktową obecność na Polesiu tradycyjnych technik garncarskich, form i zdobień rejestrował w okresie międzywojennym Włodzimierz Hołubowicz (1950, 187–192, ryc. 49–50).

Liczne w omawianym zbiorze brunatne garnki esowate znajdują analogie na późnośredniowiecznych i wczesnonowożytnych stanowiskach północno-wschodniego i wschodniego Mazowsza (Kruppé 1967, ryc. 105; 1981, tabl. 9, 20, 21, 25, 29, 30; Musianowicz

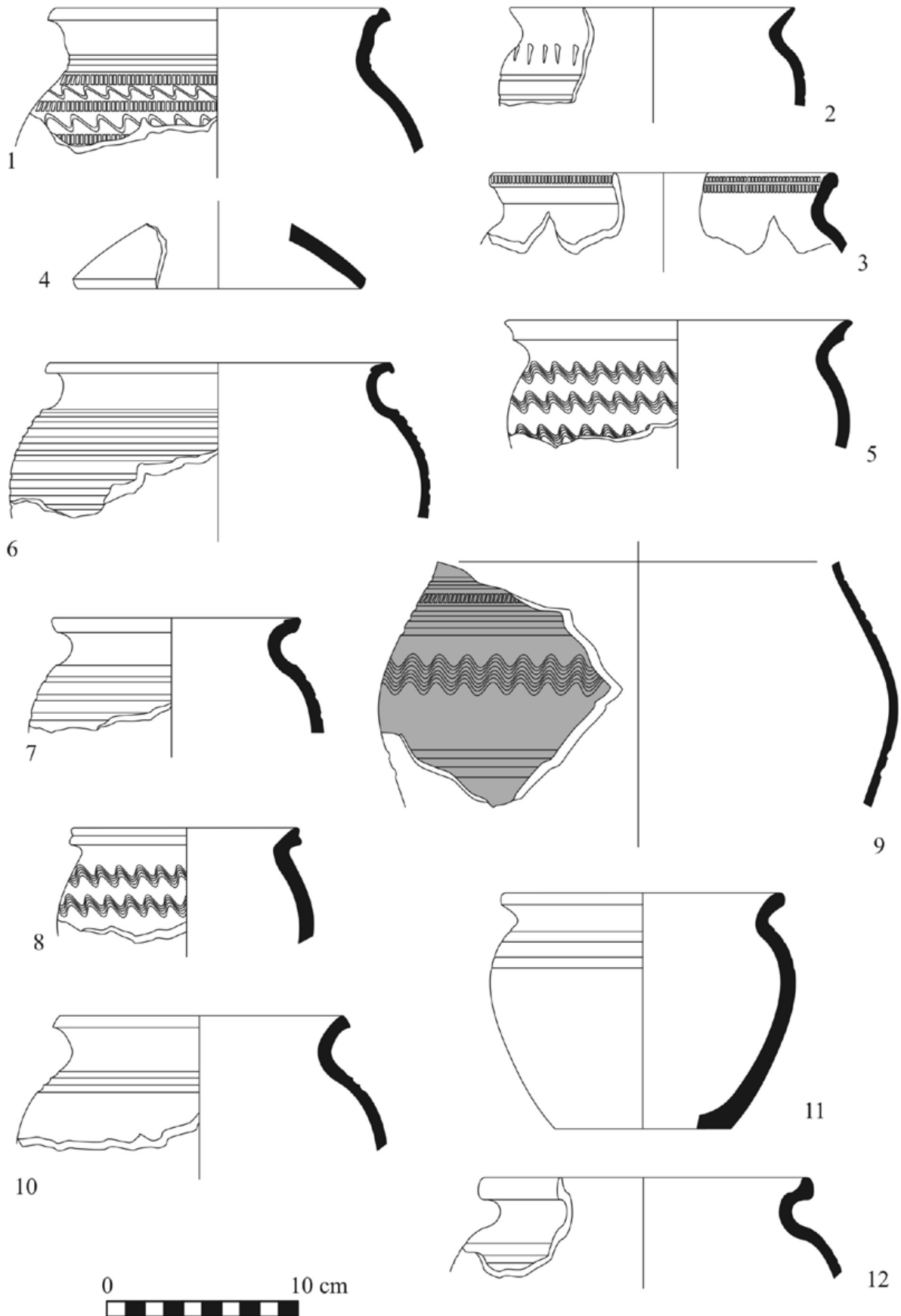
1975, 350–352, tab. 3, tabl. I–IV; Gołembnik 1978, 291–294, ryc. 10; 1987, fig. 26; Morysiński 2004, 169–170, tabl. 1–4; Perlikowska-Puszkarska 2004, tabl. I, II; Trzeciecki 2016, 80–84). W stosunkowo dużym odsetku występują na zamku w Tykocinie w kontekstach datowanych na XVI wiek (Auch, Trzeciecki 2015, 202–203). Sporadycznie natomiast spotykamy je na terenie Grodzieńszczyzny, Polesia i Poniemnia (Zańc 1993, 112–114, ryc. 33, 35; Semjančuk *et al.* 2002, 349, ryc. 5; Mácelski 2003, 65–69, ryc. 51).

Baniaste garnki pozbawione wyodrębnionej szyjki spotykamy w zespołach naczyń brunatnych z Grodna, gdzie datowane są na XVI i XVII wiek (Trusau *et al.* 1993, 45–46, ryc. 60; Semjančuk *et al.* 2002, 349–350, ryc. 5). Zbliżone naczynia znajdujemy także w zbiorach ceramiki „wiejskiej” z północno-wschodniego Mazowsza, w tym z datowanej na XVI w. osady w Brulinie-Koskach (Musianowicz 1975, 349–350, tab. 3, tabl. II). Na Podlasiu podobne formy odnotowano w Tykocinie, a także w materiałach z Bielska Podlaskiego, w obu przypadkach w kontekście XVI-wiecznym (Auch, Trzeciecki 2015, 205; Pawlata 2015, ryc. 3). Warto też zwrócić uwagę na zbliżone formy z osady w Wilanowie, gdzie datować je można na XV wiek (Morysiński 2004, 169–170, tabl. 1).

Dla omawianych tu naczyń brunatnych charakterystyczne jest także oszczędne zdobienie oraz repertuar wątków ograniczony do żłobków dookołnych i linii falistej. Podobne tendencje stylistyczne odnajdujemy w zbiorach naczyń tradycyjnych z większości przywoływanych tu stanowisk Mazowsza i Podlasia, a także w zdobnictwie ceramiki z Grodzieńszczyzny, Poniemnia i Polesia (Kruppé 1967, 124–125; Musianowicz 1975, 350–351; Levko 1982, 233–236; 1992, 31–40, ryc. 7–8; Zdanovič 1982, 145–149; Kraucevič 1993, 42–43, ryc. 18–19; Trusau *et al.* 1993, 45–46, ryc. 60; Trusau, Zdanovič 1993, 27–31, ryc. 13; Morysiński 2004, tabl. 1–4; 2005, tab. 42; Perlikowska-Puszkarska 2004, tabl. II–III; Auch, Trzeciecki 2015, 202–205; Trzeciecki 2016, 83–85). Charakterystyczna dla naczyń brunatnych z Zambrzyca maniera zdobienia brzuśców odciskami radełka wydaje się jednorazową inwencją miejscowego garncarza – nie posiada analogii w dekoracji naczyń z przywoływanych tu stanowisk. Warto też podkreślić, że większość tak zdobionych naczyń pochodzi z wypełniska jednej piwnicy (obiekt nr 286; por. Ryc. 14).

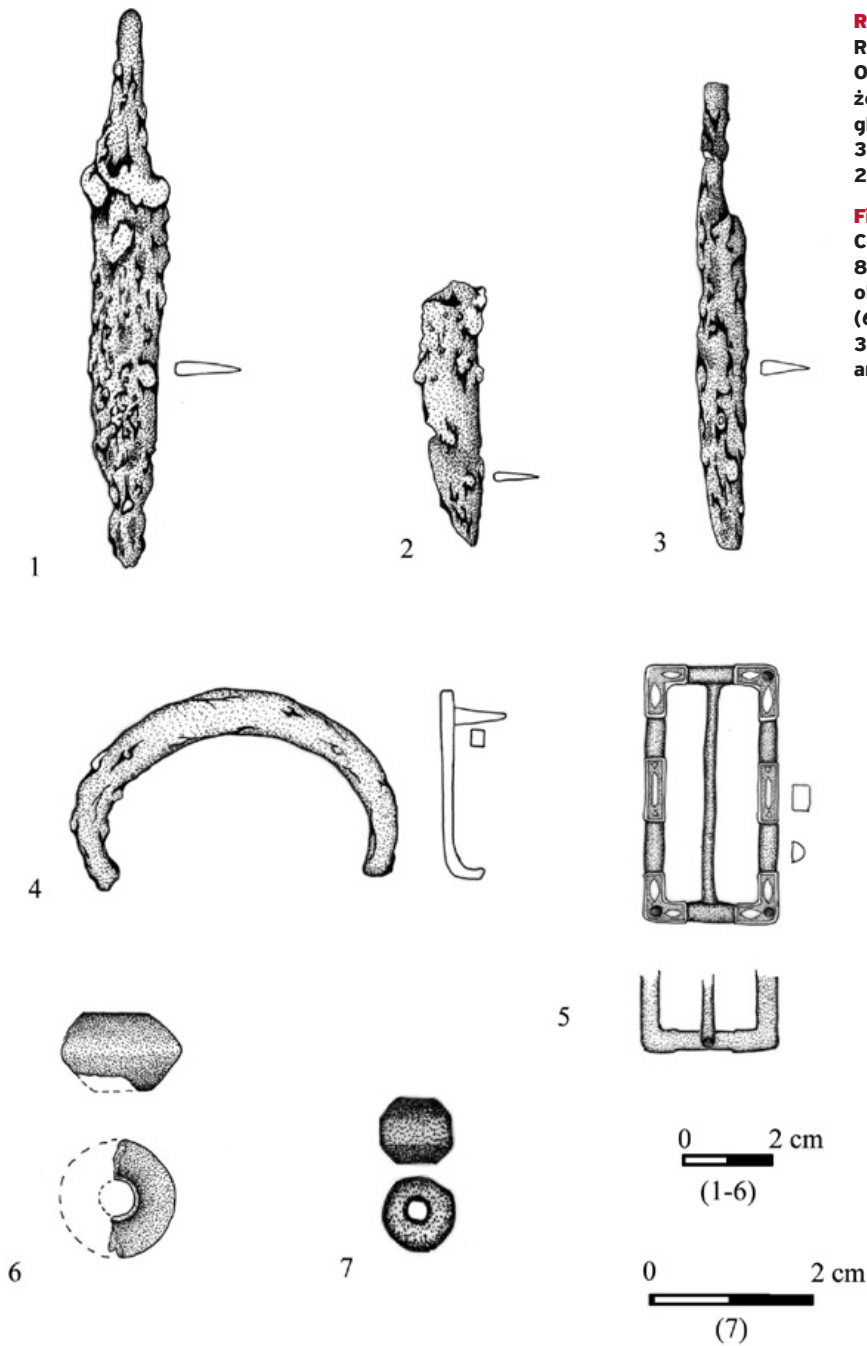
Informacje dotyczące upowszechniania się naczyń siwych na Mazowszu i Podlasiu są nieliczne. Siwaki stanowią bardzo wysoki, sięgający niekiedy wręcz 100% odsetek zbiorów naczyń z miast lokowanych w XIV i XV wieku (Kruppé 1961, 147–154; 1967, 77–83; Cędrowski

Ryc. 15. Zambrzyce Stare, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Okres nowożytny. Wybór ceramiki brunatnej (1-8, 10-12) i siwej (9) z obiektów: 284 (1-4); 341 (5); 342 (6-9); 391 (10) oraz z warstwy I (11-12)

Fig. 15. Zambrzyce Stare, site 4, Rutki Commune, Podlaskie Voivodeship, AZP 38-80/20. Post-medieval period. Selection of brown ware (1-8, 10-12) and grey ware (9) from features: 284 (1-4); 341 (5); 342 (6-9); 391 (10) and from layer I (11-12)

Ryc. 16. Zambrzyce Stare, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Okres nowożytny. Wybór przedmiotów żelaznych (1-4); ze stopu miedzi (5); glinianych (6) i szklanych (7) z obiektów: 34 (7), 35 (5), 43 (4), 50 (1), 149 (6), 284 (2) oraz z warstwy I (3)

Fig. 16. Zambrzyce Stare, site 4, Rutki Commune, Podlaskie Voivodeship, AZP 38-80/20. Post-medieval period. Selection of objects – iron (1-4), copper-alloy (5); clay (6), and glass (7) – from features: 34 (7), 35 (5), 43 (4), 50 (1), 149 (6), 284 (2) and from layer I (3)

2001; Trzeciecki 2016, 151–155). O wiele bardziej stopniowy charakter miało upowszechnianie się tej grupy gatunkowej w środowisku wiejskim, gdzie znaczniejszy odsetek zbiorów stanowią one dopiero od XV wieku (Gołembnik 1978, 291–294; Marciniak-Kajzer 1994, 44–45; Perlikowska-Puszkarska 2004; Morysiński 2005, 390–391, tab. 12–14; Trzeciecki, Smoliński 2013, 544–545). Na Mazowszu Wschodnim i Podlasiu proces ten był jeszcze bardziej rozciągnięty w czasie – wyraźny wzrost odsetka wyrobów siwych dokonał się tu dopiero po połowie XVII stulecia (Gajewska 1990, 168–169; Marciniak-Kajzer 1994, 45–48; Morysiński 2005, 390–391, tab. 12–14; Sekuła 2004, 437–438, tab. 1; Starski 2013, 139–146; Auch, Trzeciecki 2015, 194–198;

Pawlata 2015, 248–252). W XVI- i XVII-wiecznych miastach i dworach Wielkiego Księstwa Litewskiego udział siwaków nie przekraczał z reguły 20–30%, a w ciągu XVIII w. ustąpiły one miejsca ceglстым i białym naczyniom szklawionym (Levko 1982, 233–236; 1992, 31–40; Zdanovič 1982, 145–149; Kraucevič 1993, 42–43; Trusau *et al.* 1993, 45–46; Zaïc 1993, 112–114; Mácelski 2003, 65–72). Naczynia ceglaste pojawiają się na Mazowszu, podobnie jak siwaki, wraz z kolonizacją na prawie niemieckim. Na podstawie nielicznych opracowanych zespołów ceramiki nowożytnej można przypuszczać, że ich udział jest tam stosunkowo niewielki (Starski 2013, 146–150, tabl. 3; Trzeciecki 2016, 161–162). Dla obszaru Mazowsza i Podlasia charakterystyczny jest też bardzo

niski aż do schyłku XVII w. udział naczyń szklawionych (Morysiński 2005, 397–401, tab. 25–31; Auch, Trzeciecki 2015, 215–216; Trzeciecki 2016, 162).

Esowate garnki siwe i ceglaste stanowią formę interregionalną. Charakterystyczne wydają się przede wszystkim dla schyłku XV i XVI wieku (Kruppé 1981, tabl. 2–26; Sulowska-Tuszyńska 1997, tabl. XXII, XXVII, XXXIII; Dziubek 1998, ryc. 22, 25, 26; Trzeciecka, Trzeciecki 2002, 140, tab. 8, 37, ryc. 2; Starski 2009, fig. 21–23, 26; Trzeciecki 2016, 154–155). Siwe dzbany zdobione polerowaniem pojawiają się na większości przywoływanych tu stanowisk, ich rozpowszechnienie nie wydaje się związane z odrębnościami regionalnymi, charakteryzują się też długim okresem występowania, sięgającym w niektórych przypadkach schyłku XVII wieku (Kruppé 1981, tabl. 38–48, 50; Musianowicz 1975, 352–353; Mikołajczyk 1975, tabl. XXVII; Bednarczyk 1979, tabl. I, V–XIII; Kajzer 1986, tabl. IV; 1990, 81–82; Levko 1992, ryc. 27; Dziubek 1998, ryc. 27; Starski 2009, fig. 34–35; Auch, Trzeciecki 2015, 210–211).

Dla grupy wyrobów ceglanych z analizowanego zbioru charakterystyczny jest stosunkowo duży odsetek talerzy. Na stanowiskach mazowieckich i podlaskich, a także na obszarach sąsiednich występowanie ceglanych talerzy krytych zielonkawym szklawem wydaje się najbardziej typowe dla XVI i I. połowy XVII wieku (Janiszowski 1966, tabl. LXIX; Kajzer 1986, tabl. VIII; Marciniak-Kajzer 1994, ryc. 9; Świątkiewicz-Siekierska 1994, ryc. 5–6; Sekuła 2004, ryc. 5; Auch, Trzeciecki 2015, 214–216; Trzeciecki 2016, 164–165).

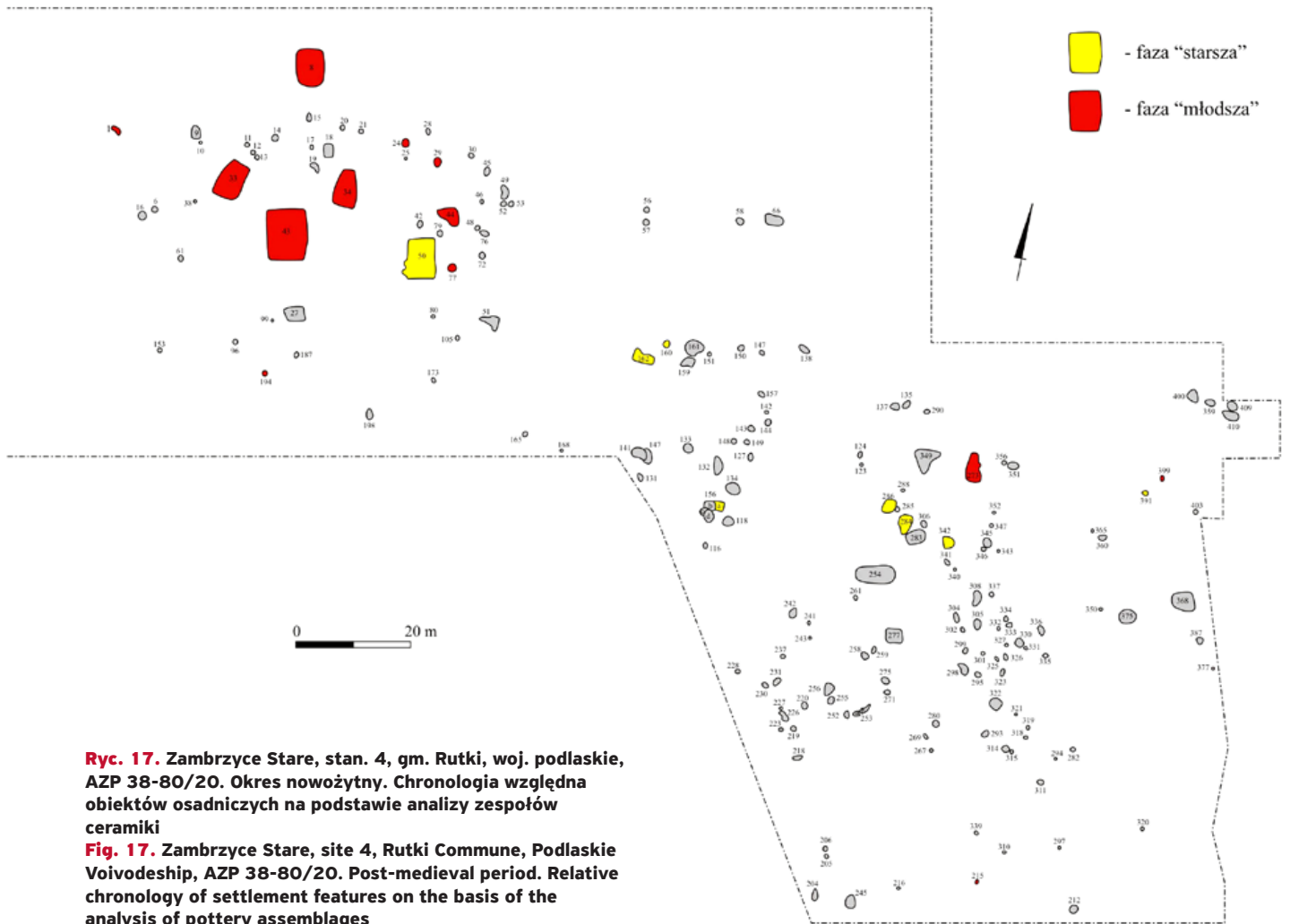
Bardzo nieliczna jest grupa zabytków tzw. wydzielonych (Ryc. 16). Zaliczono do nich sześć przedmiotów żelaznych: trzy noże, podkówkę do buta, fragment łańcucha oraz gwóźdź. Jedyne wyrob ze stopu miedzi to prostokątna rama sprzączki do pasa. Niewielką grupę przedmiotów szklanych tworzą kulisty paciorek wykonany z niebieskiego, nieprzejrzystego szkła i niewielki fragment tafli szyby okiennej. W trakcie badań pozyskano także 36 fragmentów kafla piecowych tzw. naczyniowych. Znaczny stopień rozdrobnienia zbioru uniemożliwia rekonstrukcję, najprawdopodobniej większość to najprostsze formy kafla garnkowych, o pionowych ściankach lekko zwężających się ku partii przydennej, u wylotu komory uformowanej w kwadrat.

W wypełniskach 46 obiektów, przede wszystkim piwniczek i reliktyw budynków naziemnych, wystąpiły kości zwierzęce. Zbiór liczy 506 fragmentów, z czego dla 116 nie udało się określić gatunku. Zdecydowanie przeważają w nim szczątki ssaków udomowionych. Prawie połowę stanowi bydło (46%), niewiele mniej zarejestrowano owcy/kozy (32%), około 18% to szczątki świni, jedynie

incydentalnie odnotowano kości konia i psa. Udział szczątków ssaków dzikich jest znikomy (9%). Najczęściej rejestrowano kości sarny i jelenia oraz pojedyncze egzemplarze szczątków losia i dzika. W zbiorze wyróżniono także dziewięć kości ptaków – przede wszystkim kury domowej oraz gatunków dziko żyjących: cietrzewia, głuszca i sowy. Odnotowano pewne prawidłowości rozkładu występowania kości wyróżnionych gatunków zwierząt. W zbiorach z obiektów określonych jako piwnice rejestrowano bardzo wysoki udział szczątków świni, z kolei kości zwierząt dzikich występowały w reliktyw budynków naziemnych (Piątkowska-Małecka 2016).

Zarówno forma obiektów osadniczych, jak i pozyskane z nich przedmioty, przede wszystkim fragmenty naczyń glinianych, pozwalają określić chronologię osadnictwa na stanowisku 4. Biorąc pod uwagę czas występowania odnotowanych grup gatunkowych ceramiki, form naczyń i wątków zdobniczych, ceramikę z osady na stanowisku 4 można datować na okres między schyłkiem XV a połową XVII wieku. Struktura gatunkowa zbioru wydaje się typowa dla obszaru pogranicza Mazowsza i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wysoki udział naczyń tradycyjnych wskazuje na znaczenie lokalnej wytwórczości w zaopatrywaniu w naczynia. Analiza porównawcza materiału ceramicznego z obiektów, które dostarczyły wystarczająco licznych serii fragmentów, pozwala na wyróżnienie fazy starszej, charakteryzującej się bardzo wysokim odsetkiem ceramiki brunatnej i brakiem wyrobów ceglanych, a także fazy młodszej, w której obok liczniejszych wyrobów siwych pojawiają się naczynia ceglaste, w tym szklawione (Ryc. 17). Do fazy starszej zaliczono zespoły z ośmiu budynków naziemnych (nr: 160, 161, 162, 165, 254, 277, 283 i 284) i dwóch piwnic (nr 50 i 286). Fazę młodszą reprezentuje ceramika z trzech piwnic (nr 33, 34, 43), trzech budynków naziemnych (nr 8, 27 i 44) oraz z reliktywo zachowanych poziomów użytkowych terenu w otoczeniu obiektu nr 8 (warstwy nr I i II).

Aby określić charakter osadnictwa na stanowisku 4, należy pokrótce przedstawić przemiany krajobrazu osadniczego tej części ziemi łomżyńskiej u schyłku średniowiecza i w okresie nowożytnym. Po załamaniu się w XIII w. struktur osadniczych na skutek niszczących najazdów pruskich i litewskich ponowne zasiedlenie interesującego nas obszaru rozpoczęło się dopiero u schyłku XIV wieku. Proces ten, określane jako „kolonizacja drobnoszlachecka”, ma bogatą literaturę przedmiotu (zob. m.in. Gloger 1876; Pazyra 1959, 114–118; Russocki 1963; 1972; Wolff 1988; Wiśniewski 1989; Samsonowicz 2006, 373–390). W tym miejscu pozostaje tylko przypomnieć rolę księcia Janusza I Starszego w podjęciu

Ryc. 17. Zambrzyce Stare, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Okres nowożytny. Chronologia względna obiektów osadniczych na podstawie analizy zespołów ceramiki

Fig. 17. Zambrzyce Stare, site 4, Rutki Commune, Podlaskie Voivodeship, AZP 38-80/20. Post-medieval period. Relative chronology of settlement features on the basis of the analysis of pottery assemblages

szeroko zakrojonej akcji osadniczej, polegającej – w dużym uproszczeniu – na utworzeniu w strefie pogranicza gęstej sieci osad drobnorycerskich, organizowanych na jednolitych zasadach, a także na lokowaniu ośrodków miejskich stanowiących osnowę administracji książęcej, organizujących rynek lokalny i kanalizujących gospodarczą eksploatację kolonizowanych terenów.

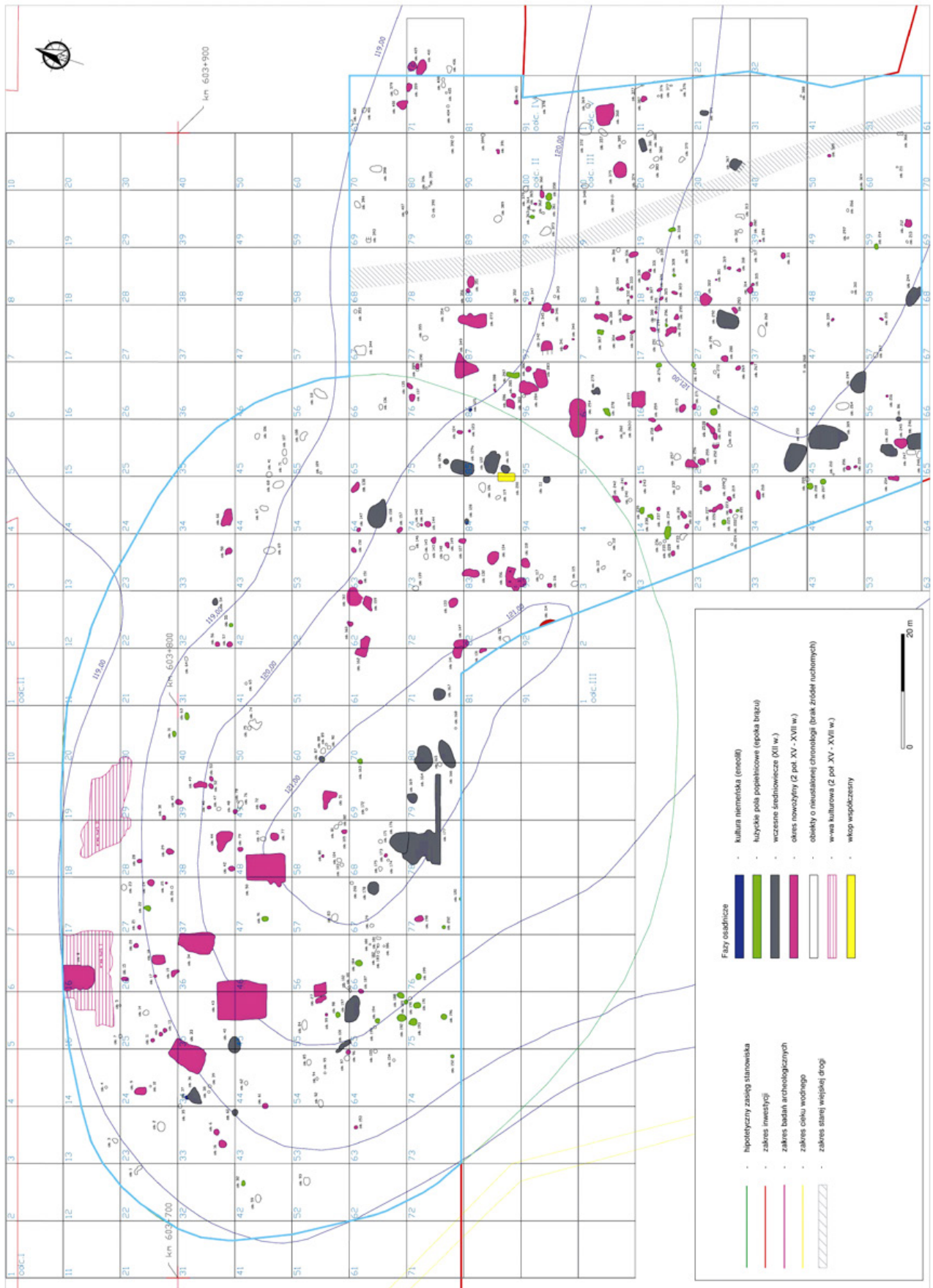
Typowe nadanie obejmowało obszar o wielkości 10 włók (Russocki 1961a, 120–129; Samsonowicz, Supruniuk 2006, 301–303). Przyjmuje się, że pełne zagospodarowanie całego obszaru obejmowało czas życia 2–3 pokoleń. W pierwszym okresie głównym źródłem dochodów nowo zakładanych gospodarstw była eksploatacja „pożytków” leśnych – drewna, węgla drzewnego, smoły, popiołu – eksportowanych na Mazowsze płockie i dalej do Gdańska. Stopniowo podstawą utrzymania się stawała się uprawa ziemi, choć na tym terenie nie wykształciły się klasyczne folwarki. Gdy dorastało kolejne pokolenie, dokonywano podziałów własności na części pozostające w rękach jednej rodziny, ale zagospodarowywane indywidualnie przez kolejnych właścicieli. Ten system zwiększał dynamikę kolonizowania

pusztek, ale jednocześnie sprawiał, że były to gospodarstwa autarkiczne, pracujące prawie wyłącznie na własne utrzymanie, niekiedy balansujące na granicy samowystarczalności (Wiśniewski 1989, 49–55).

Efektem tej formy gospodarowania było powstanie bardzo specyficznej struktury osadniczej, już w czasach I Rzeczypospolitej określanej jako „gniazdo” lub „okolica” – sieci mniej lub bardziej odizolowanych od siebie, indywidualnych gospodarstw, zasiedlonych przez krewnych będących potomkami pierwszego właściciela, otoczonych polami i łąkami podzielonymi na niewielkie części o bardzo skomplikowanej strukturze własnościowej (zob. m.in. Russocki 1961b; Wiśniewski 1989, 53–68). Czytelny do dziś w krajobrazie śladami „gniazd” drobnoszlacheckich są charakterystyczne dla regionu wieloczłonowe nazwy miejscowości oraz zachowany gdzieniegdzie, mimo dziewiętnastowiecznych komasacji, mozaikowy układ niewielkich pól uprawnych i łąk oddzielanych skomplikowanym systemem miedz i lokalnych dróg.

Taka właśnie była geneza grupy wsi noszących wspólną nazwę „Zambrzyce”, z których część przetrwała

Ryc. 18. Zambrzyce Stare, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Plan zbiorczy

Fig. 18. Zambrzyce Stare, site 4, Rutki Commune, Podlaskie Voivodeship, AZP 38-80/20. Overall plan

do dziś w formie zmienionej na skutek XIX-wiecznych akcji regulacyjnych, komasacji gruntów i scalania rozproszonych zabudowy. Założycielami Zambrzyc byli bracia Maciej i Wielisław herbu Kościesza z Kołaków w ziemi różańskiej, którzy około 1420 r. otrzymali od księcia Janusza I Starego 60 włók w puszczy na wschód od Czerwonego Boru. Ich potomkowie przybrali nazwisko Zambrzyccy, a na nadanym terenie powstało łącznie osiem wsi zamieszkałych przez przedstawicieli kolejnych pokoleń rozrastającego się rodu: Zambrzyce Stare, Zambrzyce Nowe, Zambrzyce-Ninoty, Zambrzyce-Króle, Zambrzyce-Kapusty, Zambrzyce-Jankowo, Zambrzyce-Plewki, Zambrzyce-Wypychy (Mroczek 1982, 24–28; Wiśniewski 1989, 56–57; Brodzicki 1999, 133). Pierwsza wzmianka o właścicielach Zambrzyc pojawia się w 1423 r., w utraconych podczas II wojny światowej księgach sądowych ziemi łomżyńskiej. W 1505 r. z imienia wymienionych zostało już 21 przedstawicieli rodu, piszących się „de Zambrzica” (Kapicjana 1870, 481–482). W 1461 r. Zambrzyce weszły w skład ufundowanej wówczas parafii w Rutkach. Po raz pierwszy „Zambrzica Antiqua” wspomniana jest w 1578 roku. Wieś liczyła wówczas 15,5 łana w 10 działach (Pawiński 1895, 380). Po 250 latach ten obraz zbytnio się nie zmienił – w 1827 r. Zambrzyce Stare liczyły 10 „dymów” i 65 mieszkańców (Słownik 1895, 365).

W świetle przytoczonych wyżej danych nie ulega wątpliwości, że obiekty osadnicze odsłonięte na stanowisku 4 to materialne ślady siedliska powstałego w trakcie zagospodarowania nadania książęcego, najpewniej po połowie XV wieku. Brak jest podstaw, aby próbować utożsamiać z nim któreś z Zambrzyc wymienionych w księgach sądowych, choć wydaje się, że w grę wchodzi tu najprawdopodobniej Zambrzyce Stare. Skupiska obiektów o różnej chronologii dokumentują najpewniej stopniową ewolucję pierwotnego siedliska, zapewne po połowie XVII w. przeniesionego z nieznanym nam powodów nieco na północ, na swe obecne miejsce.

Stan zachowania obiektów osadniczych utrudnia rekonstrukcję rozplanowania zabudowy w wyróżnionej na podstawie analizy ceramiki fazie starszej. Nieliczne źródła pisane dotyczące wyglądu wsi szlacheckiej na wschodnim Mazowszu pozwalają rekonstruować obraz typowego siedliska złożonego z domu mieszkalnego na planie silnie wydłużonego prostokąta, najczęściej dwuizbowego z sienią na krótszej osi, stodoły, rozrzuconych chaotycznie mniej lub bardziej tymczasowych zabudowań gospodarczych, określanych na ogół wspólną nazwą „chlewy”, niekiedy osobnych domów dla rodzin parobków lub komorników, nieróżniących się zbytnio od domu właścicieli

siedliska (zob. m.in. Lalik 1957; Wiśniewski 1989, 44). Budynki wznoszono w konstrukcji wieńcowej, niekiedy łączonej z sumikowo-łątkową. Wydaje się, że z pozostałościami tego typu zabudowy można wiązać dużych rozmiarów obiekt 254 i zespół obiektów 283–286, a także położoną na skraju omawianego skupiska grupę obiektów: 159–162. Analogiczne skupiska dużych obiektów na planie z reguły wydłużonego owalu lub zbliżonym do prostokąta znamy z nielicznych badanych wykopaliskowo XV- i XVI-wiecznych siedzib drobnotrycerskich na Mazowszu (zob. m.in. Musianowicz 1975; Perlikowska-Puszkarska 2004; Trzeciński, Smoliński 2013).

Z fazą młodszą wiąże się grupa obiektów tworzących dość zwarte skupisko w północnej części badanego terenu. Wyróżniają się wśród nich pozostałości podpiwniczonych budynków szkieletowych (obiekty: 33, 34, 43) i towarzyszące im relikty dużych budynków naziemnych (obiekty: 8, 44, 27). Regularny, planowy układ budynków odróżnia omawiane obiekty od chaotycznego układu starszego siedliska i przywodzi na myśl zestandaryzowaną zabudowę folwarków. Nie można więc wykluczyć, że przed początkiem XVII w. jeden z właścicieli Zambrzyc podjął próbę zorganizowania tu typowego gospodarstwa folwarcznego – nieudaną, skoro przed końcem XVII w. osadnictwo w tej części „okolicy” znikło. Warto tu zauważyć, że w trakcie badań nie pozyskano (nawet jako tzw. znaleziska luźne) materiałów, które można by datować na XVIII czy XIX wiek.

Zespół obiektów i znalezisk ze schyłku średniowiecza i wczesnego okresu nowożytnego, choć z pozoru mało spektakularny i pochodzący z czasów – z pozoru – dobrze oświetlonych przez źródła pisane, ma trudną do przecenienia wartość poznawczą. Badania na stanowisku 4 dają nam unikalną możliwość poznania materialnego świata drobnoszlacheckich „gniazd” z czasów kolonizacji pogranicza Korony i Wielkiego Księstwa. Pozwalają nie tylko na rekonstrukcję warunków życia czy organizacji przestrzeni, ale także na podjęcie studiów nad tożsamościami kulturowymi mieszkańców siedliska i procesami akulturacji w środowisku pogranicza.

Drobnoszlachecka kolonizacja ukształtowała krajobraz kulturowy, społeczny i mentalny znacznej części Mazowsza i Podlasia. Większość dokumentów jej dotyczących przestała istnieć, zanim stała się przedmiotem zainteresowania historyków. W przeszłość odchodzi też specyficzny krajobraz podlaskich „okolic” i „zaścianków”. W tej sytuacji badania takie jak na stanowisku 4 stają się jedyną szansą, aby studiować mechanizmy tego procesu, a wydobyte z ziemi znaleziska stają się ostatnimi dostępnymi nam jeszcze źródłami historycznymi.

Bibliografia

- Affelski J., Machnio K. 2016. Relikty dwóch nurtów osadniczych związanych z kulturą niemiecką i lużyckimi polami popielnicowymi odkrytych na stanowisku 4 w Zambrzykach Starych, gm. Rutki, woj. podlaskie. *Raport* 11, 69-106.
- Auch M., Trzeciński M. 2015. Ceramika późnośredniowieczna i wczesnonowożytna. W: M. Bis, W. Bis (red.), *Tykocin – zamek nad Narwią (XV-XVIII w.). Badania archeologiczne w latach 1961-1963 i 1999-2007 (= Vetera et Nova - Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk 4)*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 179-236.
- Barford P., Kobyliński Z., Krasnodębski D. 1991. Between the Slavs, Balts and Germans: ethnic problems in the archaeology and history of Podlasie. *Archaeologia Polona* 29, 123-160.
- Barford P., Marczak E. 1992. Peasant households, potters and phasing: Early Medieval ceramics from Podebłocie, Poland. *Archaeologia Polona* 30, 127-149.
- Bednarczyk J. 1979. Ceramika naczyniowa. W: A. Cofta-Broniewska (red.), *Zaplecze gospodarcze konwentu franciszkanów w Inowrocławiu od połowy XIII do połowy XV wieku*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 56-117.
- Bienia M. 2014. *Sprawozdanie z archeologicznych badań sondażowych przeprowadzonych na stanowisku archeologicznym Stare Zambrzyce stan. 4, gm. Rutki, woj. Podlaskie, AZP 38-80, stan 20*. Łomża (maszynopis w archiwum Mazowieckiego Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, Delegatura w Łomży).
- Biermann F. 2006. *Sypniewo: ein frühmittelalterlicher Burgsiedlungskomplex in Nordmasowien*. 1 Befunde, Funde Und Kulturhistorische Bewertung (= *Archeologia Mazowska i Podlasia. Studia i Materiały* 4). Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Brodzicki Cz. 1999. *Ziemia łomżyńska do 1529 roku*. Łomża: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wągów
- Buko A. 1990. *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Cędrowski R. 2001. Miasta Południowego Mazowsza. Czernsk – Góra Kalwaria – Mińsk Mazowiecki w świetle badań archeologicznych. *Rocznik Mazowiecki* 13, 121-136.
- Chudziak W. 1991. *Periodyzacja rozwoju wczesnośredniowiecznej ceramiki z dorzecza dolnej Drwęcy (VII – XI/XII w.). Podstawy procesów zasiedlenia*. Toruń: Towarzystwo Krzewienia Świadomości Historycznej „Civitas”, Instytut Archeologii i Etnografii UMK.
- Cofta A. 1951. Wyniki badań na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Błoniu, powiat Grodzisk Mazowiecki. *Materiały Wczesnośredniowieczne* 3, 1-51.
- Dulinicz M. 2006. Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem Mazowsza. W: W. Chudziak, S. Możdziej (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce – 15 lat później*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii. Polska Akademia Nauk, 245-271.
- Dulinicz M. (red.). 1998. *Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne w dorzeczu Słupianki, pod Płockiem (= Archeologia Mazowska i Podlasia 1)*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Dzieduszycki W. 1982. *Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2 połowy X w. do połowy XIV w.* Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Dziubek E. 1998. Ceramika naczyniowa z zamku rycerskiego w Sadłowie, gm. Rypin, woj. wrocławskie: informacje wstępne. *Acta Universitatis Lodzianis, Folia Archaeologica* 22, 121-146.
- Erdmann W., Kühn H. J., Lüdtke H., Ring E., Wessel W. 2001. *Rahmenterminologie zur Mittelalterlichen Keramik in Norddeutschland*. W: H. Lüdtke, K. Schietzel (red.), *Handbuch zur mittelalterlichen Keramik in Nordeuropa 1*. Neumünster: Wachholtz, 947-1014.
- Gajewska M. 1990. Garncarstwo nowożytnie w Polsce. Stan i potrzeby badań. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria: Archeologia* 36, 159-169.
- Garas M., Karwowska H. 2013. Naczynia ceramiczne. W: H. Karwowska, A. Andrzejewski A. (red.), *Założenie rezydencjonalne Sapiechów w Dubnie*. Białystok: Muzeum Podlaskie, 223-256.
- Gardawski A. 1970. *Chodlik. Część 1. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy (= Biblioteka Archeologiczna 21)*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Gieysztor A. 2006. Trzy stulecia najdawniejszego Mazowsza (połowa X – połowa XIII w.). W: H. Samsonowicz (red.), *Dzieje Mazowsza. Tom 1*. Pułtusk: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieyszтора, 109-160.
- Gloger Z. 1876. *Dawna Ziemia Łomżyńska*. Warszawa: Wydawnictwo Redakcyi Biblioteki Warszawskiej.
- Gołębniak A. 1978. Z problematyki badań rezydencji książęcej w Jazdowie. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 26 (3), 281-299.
- Gołębniak A. 1987. The Archaeological Excavations on the Castle Hill in Pułtusk (Ciechanów voiv.) in the years 1976-1985. *Archaeologia Polona* 25-26, 157-197.
- Gončarov V. K. 1963. Luka Rajkoveckaja. *Materiały i Issledovanija po Archeologii SSSR* 108, 283-315.
- Górska I., Paderewska L., Pyrgała J., Szymański W., Gajewski L., Okulicz Ł. 1976.

- Grodziska Mazowska i Podlasia (w granicach dawnego województwa warszawskiego). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Grażawski K. 2002. *Przemiany w wytwórczości garncarskiej w rejonie środkowej Drwęcy we wczesnym średniowieczu (2. połowa VII w. - 1. połowa XIII w.)*. Włocławek: „Lega”.
- Hoczyk-Siwkowska S. 1978. Chronologia ceramiki wczesno-średniowiecznej (VI-IX w.) z Lublina. *Slavia Antiqua* 25, 189-223.
- Hoczyk-Siwkowska S. 2004. *Kotlina Chodelska we wcześniejszym średniowieczu. Studium archeologiczno-osadnicze*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Hołubowicz W. 1950. *Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi (= Prace Prehistoryczne - Towarzystwo Naukowe w Toruniu 3-4)*. Toruń: Towarzystwa Naukowego.
- Janiszowski K. 1966. Ceramika XVI wieku. *Warszawskie Materiały Archeologiczne* 1, 50-111.
- Jaskanis D. 2008. Świątek. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy na północno-wschodnim Mazowszu. Warszawa: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich.
- Kajzer L. 1986. Opracowanie zbioru ceramiki naczyniowej z wieży Karnkowskiego z zamku w Raciążku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 34 (2), 199-222.
- Kajzer L. 1990. *Budownictwo obronno-rezydencjonalne Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej. Cz. 1, Zamek w Raciążku*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kapicjana ... 1870. *Herbarz Ignacego Kapicy Milewskiego (dopełnienie Niesieckiego), wydanie z rękopisu*. Kraków: W. Kirchmayer.
- Kobyliński Z., Szymański W. 2015. Grodzisko w Haćkach na Podlasiu. W: M. Żurek, M. Krasna-Korycińska (red.), *Grody średniowiecznego Mazowsza. Księga poświęcona pamięci Marka Dulnicza (= Archaeologica Hereditas 4)*. Warszawa: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej, 111-146.
- Kołodzyńska-Gawrysiak R. 2009. *Analiza geologiczno-geomorfologiczna okolic stanowiska archeologicznego Zambrów 5 (AZP 41-77/24), zlokalizowanego na trasie obwodnicy Zambrowa*. Łomża (maszynopis w archiwum WUOZ Delegatura w Łomży).
- Kraucevič A. K. 1993. *Arhealagičnyâ dasledavanni u Ašmânach*. W: V. M. Lâuko (red.), *Sârednevâkovyâ starażytnasci Belarusi. Novyâ materily i dasledavanni*. Minsk: Navuka i Tehnika, 40-46.
- Kruppé J. 1961. *Studia nad ceramiką XIV wieku ze Starego Miasta w Warszawie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
- Kruppé J. 1967. *Garncarstwo warszawskie w wiekach XIV i XV*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
- Kruppé J. 1981. *Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce (= Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej 53)*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Lalik T. 1957. Zagroda na Mazowszu w XV wieku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 5 (3-4), 487-502.
- Levko O. N. 1982. *Metodika izučeniya pozdniesrednevekovoj keramiki Vitebska*. W: *Drevnosti Belorussii i Litvy*: 321-327. Minsk: Navuka i Tehnika.
- Levko O. N. 1992. *Srednevekovoe gončarstvo severo-vostočnoj Belorussii*. Minsk: Navuka i Tehnika.
- Lopatin N. V. 2003. *O proishożdenii i lokalnoj specyfice keramičeskich naborov kultury pskovskich dlennykh kurganov. Kratkije soobščeniya Instituta Arheologii RAN* 214, 43-58.
- Mâcelski A. A. 2003. *Staradauni Kryčau. Gistaryčna-arhealagičny narys gorada ad starażytnych časou da kanca XVIII st.* Minsk: Navuka i Tehnika.
- Maj U. 1990. *Stradów, stanowisko 1. Część I. Ceramika wczesno-średniowieczna*. Kraków: Wydawnictwo „Secesja”.
- Marciniak-Kajzer A. 1994. Dwór obronny w Proboszczewicach koło Płocka. *Acta Universitatis Lodzianis Folia Archaeologica* 18, 25-58.
- Mikołajczyk A. 1975. Ceramika ze skarbów jako źródło dla badań nad garncarstwem mazowieckim i podlaskim w XIV-XVIII w. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 23 (3), 385-404.
- Miśkiewiczowa M. 1981. *Mazowsze wschodnie we wczesnym średniowieczu (= Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego 167)*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Miśkiewiczowa M. 1982. *Mazowsze płockie we wczesnym średniowieczu*. Warszawa: WDA.
- Miśkiewiczowa M. 1996. *Wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy w Niewiadomej w województwie siedleckim*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Morysiński T. 2004. Z problematyki badań nad średniowieczną ceramiką z Wilanowa. *Monument. Studia i Materiały Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków* 1, 161-174.
- Morysiński T. 2005. Nowożytne naczynia gliniane z Komorowa, Ruśca i Strzeniówki. *Monument. Studia i Materiały Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków* 2, 375-414.
- Mroczek J. S. 1982. *Zambrów. Zarys dziejów*. Białystok: Dział Wydawnictw OBN.
- Musianowicz K. 1956. Gród i osada podgrodowa w Bródnie Starym koło Warszawy. *Materiały Wczesnośredniowieczne* 4, 7-93.
- Musianowicz K. 1969. Drohiczyn we wczesnym średniowieczu. *Materiały Wczesnośredniowieczne* 6, 7-235.

- Musianowicz K. 1975. Osady z wczesnego średniowiecza i średniowiecza w Brulinie-Koskach, pow. Ostrów Mazowiecka. *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne* 3, 341-386.
- Ościłowski J. 2005. Sieć grodowa na Wysoczyźnie Kolneńskiej we wczesnym średniowieczu. Ze studiów nad pograniczem mazowiecko-prusko-jańwieskim. *Światowit* 67 (B), 81-107.
- Ościłowski J. 2011. Uwarunkowania geograficzne lokalizacji grodów na północnym Mazowszu (X-pocz. XIII w.): problematyka badań interdyscyplinarnych. *Rocznik Muzeum Mazowieckiego w Płocku* 19, 7-40.
- Pawiński A. 1895. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym opisana przez Adolfa Pawińskiego* 5. Mazowsze (= Źródła Dziejowe 16). Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa.
- Pawlata L. 2015. Badania archeologiczne na starym mieście w Bielsku Podlaskim na tle wyników dotychczasowych badań. *Biuletyn konserwatorski województwa podlaskiego* 21, 245-280.
- Pazyra S. 1959. *Geneza i rozwój miast mazowieckich*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Perlikowska-Puszkarska U. 2004. Osada z przełomu XIII i XIV w. z Otwocka Małego w woj. mazowieckim. W: Z. Kobyliński (red.), *Hereditatem cognoscere. Studia i szkice dedykowane Profesor Marii Miśkiewicz*. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, 259-272.
- Piątkowska-Malecka J. 2016. *Ekspertyza archeozoologiczna zwierzęcych szczątków kostnych ze stanowiska nr 4 w Zambrzycach Starych, gm. Rutki, pow. zambrowski, woj. podlaskie (AZP 38-80/20)*. W: *Stare Zambrzyce stan. 4 gm. Rutki, woj. podlaskie (AZP 38 – 80/20). Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych, prowadzonych w ramach zadania: rozbudowa i budowa drogi krajowej nr 8 do parametrów drogi ekspresowej S8 na odcinkach: województwo mazowieckie – obwodnica Zambrowa od km 561+043,28 do km 575+955,00 oraz obwodnica Mężeninina – Jezewo od km 601+700 do km 615+960,85*. Pułtusk (niepublikowane opracowanie w archiwum WUOZ, Delegatura w Łomży).
- Poleski J. 2004. *Wczesnośredniowieczne grody w dorzeczu Dunajca*. Kraków: UJ. IA „Księgarnia Akademicka”.
- Poliński D. 1996. *Przemiany w wytwórczości garncarskiej na Ziemi Chełmińskiej u schyłku wczesnego i na początku późnego średniowiecza (= Archaeologia Historica Polona 4)*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Poliński D. 2000. Niektóre związki późnośredniowiecznego garncarstwa Ziemi Chełmińskiej z obszarami Europy Zachodniej. *Archaeologia Historica Polona* 8, 115-130.
- Poliński D. 2007. Późnośredniowieczna ceramika tradycyjna. Problematyka identyfikacji i datowania. *Archaeologia Historica Polona* 16, 77-90.
- Rauhutowa J. 1976. *Czersk we wczesnym średniowieczu od VII do XII wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rębkowski M. 1995. Średniowieczna ceramika miasta lokacyjnego w Kołobrzegu. Kołobrzeg: Feniks.
- Rusanova I. P. 1973. *Slavjanske drevnosti VI-IX vv. meždu Dneprom i zapadnym Bugom*. Moskwa: Nauka.
- Russocki S. 1961a. Nadania ziemi „ad servitia communia” a obowiązek służby wojskowej na Mazowszu w XV wieku. W: K. Bukowska (red.), *Miscellanea iuridica: złożone w darze Karolowi Koranyiemu w czterdziestolecie jego pracy naukowej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 111-129.
- Russocki S. 1961b. Mazowieckie rody gniazdowe. Kilka uwag w sprawie ich genezy i charakterystyki. *Przegląd Historyczny* 52(1), 1-28.
- Russocki S. 1963. Region mazowiecki w Polsce średniowiecznej. Dotychczasowe ustalenia, nowe perspektywy i postulaty badawcze. *Przegląd Historyczny* 54 (3), 388-417.
- Russocki S. 1972. *Spory o średniowieczne Mazowsze*. *Rocznik Mazowiecki* 4, 217-257.
- Samsonowicz H. 2006. Gospodarka i społeczeństwo (XIII – początek XVI w.). W: H. Samsonowicz (red.), *Dzieje Mazowsza. Tom 1*. Pułtusk: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, 339-394.
- Samsonowicz H., Supruniuk A. 2006. *Dzieje polityczne (połowa XIV – początek XVI w.)*. W: H. Samsonowicz (red.), *Dzieje Mazowsza. Tom 1*. Pułtusk: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, 257-338.
- Sedov V. V. 1970. *Slavjane verchnego Podneprovja i Podvinja*. Moskwa: Nauka.
- Sedov V. V. 1982. *Vostočnyje slavjane v VI-XIII vv.* Moskwa: Nauka.
- Sekuła M. 2004. Naczynia gliniane z początku XIX wieku z wykopalisk w piwnicy Pałacu pod Błachą w Warszawie. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 52 (4), 435-451.
- Semânčuk G., Leusik N., Ūrkovec Ū. 2002. Rezultaty archeologičeskich issledovanij v Grodno v 2001 godu. W: M. Karczewska, M. Karczewski (red.), *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000-2001. Materiały z konferencji, Białystok 6-7 grudnia 2001 rok*. Białystok: UwB. IH, 347-355.
- Skrzyńska K. 2000. Ceramika z osady południowo-zachodniej w Horodyszczu, gm. Wisznice, woj. lubelskie (stanowisko 3). *Studia i Materiały Archeologiczne* 10, 169-188.
- Skrzyńska K. 2001. Najstarsze osadnictwo wczesnośredniowieczne Podlasia na przykładzie wybranych stanowisk. W: B. Bryńczak, P. Urbańczyk (red.), *Najstarsze dzieje Podlasia w świetle źródeł archeologicznych*. Siedlce: IH. AP, 169-204.

- Skrzyńska K. 2004. Gród w Drohiczyńcu – centrum organizacji przestrzeni kulturowej wczesnośredniowiecznego pogranicza polsko-ruskiego. W: R. Dobrowolski, S. Terpiłowski (red.), *Stan i zmiany środowiska geograficznego wybranych regionów wschodniej Polski*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 289-297.
- Słownik...1895. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Tom XIV*. Warszawa: Druk „Wieku”.
- Starski M. 2009. Późnośredniowieczne naczynia gliniane z zamku w Pucku. *Studia i Materiały Archeologiczne* 15, 195-284.
- Starski M. 2013. Nowożytnie naczynia ceramiczne z badań północnej pierzei placu Teatralnego w Warszawie. W: W. Pela (red.), *Badania archeologiczno-architektoniczne północnej pierzei placu Teatralnego w Warszawie w latach 1995-1997* (= *Archeologia Dawnej Warszawy* 3). Warszawa: Muzeum Historyczne m. st. Warszawy, 134-185.
- Suchodolska E. 2006. Dzieje polityczne. W: H. Samsonowicz (red.), *Dzieje Mazowsza. Tom 1*. Pułtusk: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, 213-256.
- Sulkowska-Tuszyńska M. 1997. Średniowieczne naczynia ceramiczne z klasztoru norbertanek w Strzelnie. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Świątkiewicz-Siekierska B. 1994. Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie dawnej mennicy w Bydgoszczy, stanowisko 3. *Komunikaty Archeologiczne* 6, 111-134.
- Świątkiewicz P. 1992. Murowany dwór „na kopcu” w Gaju Nowym, gm. Góra św. Małgorzaty, województwo płockie. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego. Seria Archeologia* 37-38, 265-302.
- Timoščuk B. A. 1976. *Slovjani Pivničnoj Bukovini V-IX st.* Kiiv: Akademiâ Nauk Ukraïns’koj SSSR.
- Tretjakov P. N. 1966. *Finno-Ugry, Balty i Slavjane na Dneprze i Volge*. Moskwa: Nauka.
- Trusau A. A., Sobal V. E., Zdanovič N. I. 1993. *Stary zamak u Grodne XI-XVIII st.st.* Minsk: Navuka i Tehnika.
- Trusau A. A., Zdanovič N. I. 1993. *Novae praestarižytny Mazyr (pa materialah arhealagičnyh dasledavannâu 1981-1984 gg.)*. W: V. M. Lâuko (red.), *Sârednevâkovyâ starazhytnasci Belarusi. Novyâ materilay i dasledavanni*. Minsk: Navuka i Tehnika, 20-39.
- Trzeciecka A., Trzeciecki M. 2002. Późnośredniowieczne naczynia gliniane. Z badań na terenie Centrum Dominikańskiego w Gdańsku – działki Szklary 1 – Szklary 5. W: A. Gołembnik (red.), *Dominikańskie Centrum św. Jacka w Gdańsku. Badania Archeologiczne 2* (= Światowit. Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages 9). Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, 135-206.
- Trzeciecki M. 2016. *Ceramika płocka między XI a XIX wiekiem. Studium archeologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii PAN.
- Trzeciecki M., Smoliński A. 2013. Badania archeologiczne na stanowiskach: Gostynin 31, Gostynin 32 oraz Gašno 9, gm. Gostynin, woj. mazowieckie. *Raport* 8, 529-548.
- Tyszkiewicz J. 1974. *Mazowsze północno-wschodnie we wczesnym średniowieczu: historia pogranicza nad górną Narwią do połowy XIII w.* (= *Prace Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych* 26). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wolff A. 1988. *Ziemia łomżyńska w średniowieczu*. Łomża: MOBN.
- Wiśniewski J. 1989. Początek i rozwój nowego osadnictwa w ziemi łomżyńskiej w końcu XIV i w XV wieku. *Studia Łomżyńskie* 1, 19-107.
- Wysocki J. 2015. Grodziska Ziemi Łomżyńskiej: stan badań i problemy konserwatorskie. W: M. Żurek, M. Krasna-Korycińska (red.), *Grody średniowiecznego Mazowsza. Księga poświęcona pamięci Marka Duliniacza* (= *Archaeologica Hereditas* 4). Warszawa: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej, 89-110.
- Zaáč Ů. A. 1993. *Keramičeskaâ posuda Zaslavlâ X-XVIII vv.* W: V. M. Lâuko (red.), *Sârednevâkovyâ starazhytnasci Belarusi. Novyâ materialy i dasledavanni*. Minsk: Navuka i Tehnika, 107-118.
- Zdanovič H. I. 1986. *Nepolivanaja posuda Mirskogo zamka*. W: *Drevnosti Belorussii i Litvy*. Minsk: Navuka i Tehnika, 144-149.
- Żaki A. 1974. *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej* (= *Prace Komisji Archeologicznej* 13). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydaw. PAN.
- Żebrowski T. 2006. *Kościół (X-XIII w.)*. W: H. Samsonowicz (red.), *Dzieje Mazowsza 1*. Pułtusk: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, 161-196.

Summary

Maciej Trzeciecki, Jakub Affelski

Early medieval and post-medieval settlement at site no. 4 in Zambrzyce Stare, Rutki Commune, Podlaskie Voivodeship

Site 4 in Zambrzyce Stare was surveyed in relation to the construction of the S-8 express road. During the research, among others, the settlement features dated to the early Middle Ages and the post-medieval period were recorded.

33 features can be linked to the early Middle Ages. They include 16 relics of overground residential or farm buildings and 18 utility pits. They were mostly located in the southern part of the area under research. One can distinguish at least four assemblages, probably the remains of separate homesteads. 1053 pottery shards have been retrieved from these features. Other noteworthy finds include three knives, an iron adze, bone awls, spindle whorl and a whetstone. The assemblage of animal bones consists mainly of the remains of cattle, pigs and sheep/goats. There are very few bones of wild animals. Based on a chronological and spatial analysis of the main stylistic features of pottery, one can conclude that the settlement can be dated to the 12th century, and its establishment can be

associated with Mazovian colonization of the central part of the Narew River basin.

199 settlement features can be associated with the post-medieval period. They include relics of 12 overground wooden buildings, five cellars of frame buildings, 107 utility pits, four hearths and 67 postholes. The features dated to the post-medieval period were found within the entire area under research, forming at least three assemblages. The research yielded 6787 fragments of vessels classified into three types – brown, grey and redware. The assemblage of animal bones consists mostly of the remains of cattle, but there is also a high percentage of bones of sheep/goats and pigs. The percentage of bones of wild mammals is very low; they include mostly roe-deer and stags, and single specimens of elk and wild boar. Also, bones of a domestic hen, black grouse, capercaillie and an owl were identified.

The younger settlement phase can be dated to the late 15th century and mid-17th century. The structure of the pottery assemblage is typical for the border region of Mazovia and the Grand Duchy of Lithuania. A large percentage of traditional ware is indicative of the significance of local production.

■